

POGLED U JEZIK "CVITA RAZGOVORA" FILIPA GRABOVCA

Milković, Petra

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:461931>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-10**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**POGLED U JEZIK *CVITA RAZGOVORA* FILIPA
GRABOVCA**

PETRA MILKOVIĆ

Split, 2021.

Učiteljski studij

Hrvatska jezična baština

POGLED U JEZIK *CVITA RAZGOVORA* FILIPA GRABOVCA

Studentica:

Petra Milković

Mentorica:

doc. dr. sc. Anđela Milinović Hrga

Split, srpanj 2021.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Povijesne prilike u Dalmaciji u 17. i 18. stoljeću	3
2.1. Obrazovne prilike.....	4
3. Hrvatski jezik u 18. stoljeću.....	5
3.1. Književnost i jezik franjevacu redodržave Bosne Srebrene	7
4. Život i djelo Filipa Grabovca.....	9
4.1. Crtice iz životopisa.....	9
4.2. Grabovac kao prosvjetitelj	11
4.3. Grabovčevo stvaralaštvo	13
4.4. Suodnos Grabovca, Tome Babića i Andrije Kačića Miošića.....	17
5. Pogled u jezik <i>Cvita razgovora</i> Filipa Grabovca.....	19
5.1. Naziv jezika.....	20
5.2. Jezična obilježja u franjevačkih pisaca	22
5.3. Slovoapisna razina	23
5.4. Pravopis.....	25
5.4.1. Odras jata	27
5.5. Gramatičke osobitosti.....	31
5.6. Leksičke osobitosti.....	34
5.6.1. Riječi Grabovčeva <i>Cvita</i> kojih Akademijin <i>Rječnik</i> nema	34
5.6.2. Riječi Grabovčeva <i>Cvita</i> koje u njemu imaju jedno, a u Akademijinu <i>Rječniku</i> drugo značenje	36
5.6.3. Riječi za koje <i>Cvit</i> pruža stariju potvrdu negoli izvori Akademijina <i>Rječnika</i> ..	37
5.7. <i>Od naravi i čudi rvacke</i>	39
6. Zaključak.....	40

7. Literatura.....	42
Sažetak	45
Abstract.....	46

1. Uvod

Kada se u literaturi spominje fra Filip Grabovac, uočava se da se hrvatska književna kritika uglavnom bavila njegovom sudbinom te predstavljanjem Grabovca kao nacionalnoga mučenika i junaka. U ovom se radu opisuje život i djelovanje fra Filipa Grabovca s posebnim osvrtom na jezične osobitosti njegova djela *Cvita razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga* (1747.) u kontekstu jezičnopovijesnoga razvoja hrvatskoga jezika. Pokazat će se da su upravo jezične odlike njegova djela, kojim otvara i književnu epohu prosvjetiteljstva, tipične za franjevačku jezičnu djelatnost 18. stoljeća i da pripadaju standardizacijskim nastojanjima toga vremena.

Najprije se opisuju povijesne prilike u Dalmaciji u 17. i 18. stoljeću u kontekstu kojih je nastalo Grabovčevo djelo, potom se detaljnije razmatraju jezične okolnosti u tom razdoblju. Na području Dalmacije vodili su se brojni ratovi, isprekidani kratkim sklopljenim mirom, no nijedan mir nije zadržao pravi smisao svoje riječi. Grabovac je odrastao u osiromašenoj zemlji, gledajući svoj napaćen i potlačen narod te u svom djelu izražava nezadovoljstvo i tugu što su Hrvati prihvaćali da ih drugi tlače. U 18. stoljeću Turci su se počeli povlačiti s naših prostora te se time osnažuje veza među dijalektnim prostorima. Tako se početkom 18. stoljeća teži standardizaciji hrvatskoga jezika koji će biti zajednički svim Hrvatima.

U idućem se poglavlju donose najvažniji biografski podatci iz Grabovčeva života, posebice njegovo prosvjetiteljsko djelovanje. Može se reći da je Grabovčevo djelo, a i njegovo životno djelovanje, proizašlo iz toga što je bio veliki domoljub, a kao prosvjetitelj bio je buditelj nacionalne i moralne svijesti. Osim toga, valja također napomenuti da je Grabovčevo djelo prva franjevačka knjiga koja govori o svjetovnim sadržajima. Prije glavnoga dijela rada govori se o općenitim značajkama djela, kao što su struktura, publika kojoj bilo namijenjeno, zašto je uništeno i sl. Njegovo se djelo nadalje promatra i u odnosu na njegova prethodnika fra Tomu Babića i svojevrsnoga nastavljača fra Andriju Kačića Miošića. Brojni su utjecaji na Grabovčev jezik, od starih franjevačkih spisa pa do poznavanja latinskoga i talijanskoga jezika, no u osnovi je njegov jezik onaj vrličkoga kraja.

U glavnom se dijelu rada donosi pregled jezičnih osobitosti Grabovčeva *Cvita jezika*. Posebno potpoglavlje govori o povijesnim nazivima za hrvatski jezik. Istina je da je hrvatski jezik imao različito nazivlje, *ilirski*, *rvacki*, *hervacki*, *slovinski* i sl., no hrvatski jezik nikada nije bio srpski. U daljnjem tekstu detaljnije se opisuju slovopisna razina, pravopisna obilježja,

gramatičke i leksičke osobitosti, kojima su najviše pozornosti u istraživanjima Grabovčeva djela u svojim radovima posvetili Kosor (1980) i Šimundić (1985).

Naposljetku se na primjeru pjesme *Od naravi i čudi rvacke* potvrđuju navedene jezične osobitosti Grabovčeva *Cvita razgovora*.

2. Povijesne prilike u Dalmaciji u 17. i 18. stoljeću

Na početku se treba osvrnuti na ključna povijesna zbivanja u Dalmaciji u 17. i 18. stoljeću da bi se djelo fra Filipa Grabovca jasnije razumjelo u kontekstu tadašnjih povijesnih okolnosti. Može se reći da su pisci ti koji prate različita vremenska razdoblja i za svako razdoblje nam ostavljaju svoja djela kao pisani trag, kakvo je to vrijeme bilo i koji su njihovi doživljaji o tom vremenu. Grabovac je svoj *Cvit razgovora* započeo pisati u 18. stoljeću, a djelo se odnosi na život u Dalmaciji i teškoće življenja u skladu s tim vremenom kada je Dalmacija bila pod mletačkom vlašću (Botica, 1990).

U osvrtima na razdoblje 16. i 17. stoljeća ukorijenila se poznata sintagma Pavla Rittera Vitezovića *dva stoljeća uplakane Hrvatske*. Od 1645. do 1669. na području Dalmacije vodio se Kandijski rat u kojem su sudjelovali Mlečani i Osmanlije.¹ Većinskim dijelom Dalmacije, a pogotovo gradovima uz more, vladala je Mletačka Republika. Kako su Osmanlije osvajali brojna područja, odlučili su osvojiti i Dalmaciju, no mletačke su im se snage ipak oduprle. Mletačka je vojska bila jaka, no njezinu glavnu silu nisu činili Mlečani, nego Hrvati koji su živjeli na tim područjima, koji su branili svoja ognjišta, svoje domove i obitelj. Jedna od važnijih bitaka u tom ratu bila je ona za Klis (1648.), iz koje Mlečani izlaze kao pobjednici. Tim činom Mletačka Republika zauzima prostor primorske Dalmacije te se širi sve do Cetine. Još su se neko vrijeme pojedina područja zauzimala pa vraćala, uz to je Dalmaciju pogodila glad, poslije i kuga, no sve završava 1669., kada je uspostavljen mir. Iako je otpočelo stanje mira, Dalmacija je bila osiromašena i sravnjena zemlja (Novak, 2004).

Zbog stalnih napadanja, pljačke i otimanja, pobunjeni narod, dalmatinski Hrvati, odluči protjerati Turke izvan granica Dalmacije te nakon dvadesetak godina mira ponovo započinje mletačko-turski rat, Morejski rat, koji je trajao od 1684. do 1699. Iako je to bio rat Mlečana i Turaka, vodio se dobrim dijelom na području Dalmacije, Hercegovine i Boke kotorske. Hrvati su ga tako doživljavali kao svoj rat, nisu se borili za Veneciju, već za svoje domove. Ovaj je put 1688. godine Cornaro osvojio Knin i Vrliku te Turci nisu imali niti jednoga grada u dalmatinskoj Hrvatskoj. U Srijemskim Karlovcima 7. veljače 1699. potpisan je mir kojim Mletačka Republika dobiva prostore od Knina do Vrlike, od Vrlike do Duara,² od Duara do Vrgoračke tvrđave pa i područje Čitluka. Sav je prostor koji se od ove linije širio prema moru pripadao Veneciji. Godine su prolazile, a Dalmacija ili bolje rečeno ničija zemlja, davala je svoje živote za tuđa osvajanja. Tako je ponovo započeo rat, ali ovaj put

¹ Opširnije o mletačko-osmanskim ratovima na dalmatinskom području u 17. i 18. stoljeću v. Vrandečić 2013.

² To je područje današnjega Zadvarja u Splitsko-dalmatinskoj županiji.

napadali su Turci. Rat je trajao od 1714. do 1718. Ovoga su se puta bitke vodile za Dubrovnik i područja oko njega (Novak, 2004).

Požarevačkim se mirom, sklopljenim 1718., čime su završeni mletačko-turski ratovi, očekivalo bolje stanje za Dalmaciju, no ona je i dalje nazadovala, nisu se pokazale nikakve blagodati mira. Novak u svom djelu *Prošlost Dalmacije* opisuje tadašnje stanje: „Venecijanska se aristokracija izivljavala u zabavama i svečanostima, živjelo se od davno stečenog bogatstva, a Dalmacija je služila nekim mletačkim aristokratima da iz nje izvuku i ono malo što se iz tako siromašne zemlje dalo izvući. Svake godine sve zapuštenije živjela je ona sitnim malograđanskim životom, bez naprednog rada, bez borbe i junaštva i bez životnog veselja.“ (2004: 24)

U 18. stoljeću na području Dalmatinske zagore ratovali su opet Turci i Mlečani. Turci su zauzeli prostore Sinja, Drniša i Vrlike. Hrvatski je narod bio razdijeljen. Jedni su bili tlačeni u turskom ropstvu, a drugi su služili Mletačkoj Republici te ginuli u vojničkim odorama za tuđe ideale. Za Hrvate u to vrijeme možemo reći da su bili narod bez prava i slobode, narod koji je za druge davao živote, narod čija je krv natapala tuđa bojišta. Dalmacija je u to vrijeme bila osiromašena zemlja. Zbog čestih ratovanja zapustila su se polja i sve domaće gospodarstvo (Eterović, 1927).

Prostori koje je Venecija zauzela u ratovima 17. i 18. stoljeća dijelili su se u pet okruga: Obrovac, Knin, Sinj, Klis i Imotski, a svakim okrugom upravljao je providur (Novak, 2004). Krajevi koje su Mlečani pridružili svojoj vlasti u jezičnom su pogledu „pripadali pretežno štokavcima ikavcima. Zato je posljedica toga pripajanja Veneciji bila na književnom polju pojava dalmatinskog štokavskog ikavskog govora, novog govora književnosti u tim krajevima. Iz toga područja uskoro će niknuti pisci kao što je Filip Grabovac, Andrija Kačić Miošić i drugi“ (Vince, 1978: 46).

2.1. Obrazovne prilike

Dalmatinski su gradovi još prije dolaska mletačke vlasti imali svoje javne škole, koje su pružale vrsnu naobrazbu, ali zbog stalnih ratovanja primorski su gradovi bili osiromašeni te više nisu mogli plaćati učitelje. Zbog toga škole u Dalmaciji postaju sve lošije, a nekima je i rad bio obustavljen. U vremenu kada su gradske škole počele slabiti, uzdižu se redovničke škole i sjemeništa. Franjevci Provincije Presvetoga Otkupitelja imali su svoje škole, ali samo za buduće redovnike, a dominikanske su škole mogli svi pohađati (Novak, 2004).

3. Hrvatski jezik u 18. stoljeću

Povijest hrvatske pismenosti Dalibor Brozović (1978) dijeli u šest razdoblja: tri predstandardna i tri standardnojezična. U jezikoslovnoj se literaturi ističe da je polovica 18. stoljeća ključno razdoblje za nastajanje hrvatskoga jezičnoga standarda, a u to je vrijeme objavljen i Grabovčev *Cvit razgovora* (1747.).

Predstandardna razdoblja u navedenoj podjeli počinju još od 9. stoljeća, obuhvaćaju srednji vijek, nastanak i razvitak hrvatskih pokrajinskih književnosti i njihovih jezičnih izraza u 16. stoljeću, potom njihov daljnji razvoj i jačanje veza između sjeverozapadnoga i jugoistočnoga kompleksa hrvatskoga područja u 17. i prvoj polovici 18. stoljeća.

Od druge polovice 18. stoljeća počinje prvo standardno razdoblje u povijesnom razvoju hrvatskoga jezika, a traje sve do hrvatskoga narodnoga preporoda tridesetih godina 19. stoljeća. Osamnaesto je stoljeće „naročito od njegove sredine, u neku ruku prekretnica u usmjeravanju i proširivanju općeg štokavskog književnog jezika“ (Vince, 1978: 46). Obilježeno je nastajanjem brojnih gramatika, rječnika, pravopisa, razvijanjem stručnoga nazivlja, funkcionalnih stilova, frazeologije, nastojalo se ujednačiti i grafijski sustav (Farkaš Brekalo, 2013: 164). Na hrvatskom prostoru već su se bila oblikovala dva iznadregionalna književna jezika, jedan utemeljen na zapadnoj novoštokavštini, a drugi utemeljen na kajkavštini. U prvom standardnom razdoblju jugoistočni, novoštokavski kompleks zadržava ijekavsko i ikavsko dvojstvo, a njegov utjecaj sve je snažniji i na sjeverozapadni, kajkavski kompleks hrvatskoga područja. Krajem 17. stoljeća jug i sjever Hrvatske počinju sve više komunicirati jer se Turci povlače s naših prostora, a time se osnažuju veze među dijalektnim prostorima, naslijeđene još iz srednjega vijeka. Tako se početkom 18. stoljeća teži standardizaciji hrvatskoga jezika koji će biti zajednički svim Hrvatima pa tako i onima koji su rabili druga narječja, odnosno kajkavsko i čakavsko.

U 18. stoljeću u književnom smislu smjenjuju se epohe baroka i prosvjetiteljstva. Zbog činjenice da se protestantizam u hrvatskim krajevima nije naročito ukorijenio, u tom se smislu barok češće naziva razdobljem katoličke obnove. Kako se 18. stoljeće uzima kao stoljeće prosvjetiteljstva koje jasno označuje svjetonazorsku promjenu, kada se budi nacionalna svijest i teži se za promjenama, bilo je i za očekivati da će se promjene događati u jeziku jer što može povezati jedan narod više od jezika. „Današnji naš standardizirani književni jezik potječe iz baroka, a prosvjetiteljstvo, promijenivši svjetonazor, u književnom jeziku i u njegovoj usmjerenosti prema standardizaciji nadovezalo se je neposredno na barok i nastavilo istim već zacrtanim usmjerenjem (...) U tome i jest opravdanje da se u povijesti

hrvatskoga književnog jezika barok i prosvjetiteljstvo, a to će reći 17. i 18. stoljeće, uzmu kao jedna cjelina, premda su dvije prepoznatljivo različite epohe. Kroz cijelo to vrijeme standardizacija je prisutna, kreće se, napreduje, ali ne doseže svojega cilja.“ (Katičić, 2013: 9-10)

Hrvatska književnost svoj novi polet doživljava u 18. stoljeću. Štokavština kao književnojezični tip usporedno s čakavskim i kajkavskim književnim jezikom postaje najizraženija. U 18. stoljeću primjećuje se znatan porast ikavskih tekstova usporedno s ijekavskima, kojih biva sve manje. Štokavska je ikavica u sebi imala elemente folklorne književnosti, bila je čitljivija i jednostavnije napisana pa ju je čitateljstvo i bolje shvaćalo. Prosvjetiteljska književnost toga vremena nije težila za intelektualističkim savršenstvom, bila je pisana jednostavnim jezikom koji je čitateljima nižih slojeva bio razumljiv i jasan, što je za to vrijeme i logično jer su djela toga vremena njima bila i namijenjena. Štokavština se u to vrijeme kroz djela rasprostranila u svim krajevima zemlje. Uobičajilo se da oni pismeni čitaju naglas drugima pa se tako znatno širio i krug čitatelja. Zbog toga se osjeća potreba da se pismenom dijelu pučanstva ponude gramatički priručnici i rječnici. Tako se krajem 18. stoljeća pojavljuju čak tri nove gramatike te iz toga vidimo koliko je potreba pisanja Grabovca, Kačića i drugih na štokavskoj ikavici, odnosno na svom jeziku doprinijela razvoju hrvatskoga standardnoga jezika. Također su se pisci toga vremena trudili izbjegavati tuđice (turcizme, talijanizme) te se sve više oblikuju prave hrvatske riječi (Moguš, 1993: 116).

„U Dalmaciji se kao najjače štokavsko središte ističe Makarsko primorje gdje se izdiže franjevački samostan u Zaostrogu u kojem su djelovali i Filip Grabovac i Andrija Kačić Miošić. Utjecajna je i splitska Akademija slovinska u okviru koje se nazire početak razvoja i širenje književne ikavske štokavštine u Dalmaciji te nastojanje u kultiviranju 'slovinskoga' jezika.“ (Farkaš Brekalo, 2013: 166)

Mlađi ikavski dijalekt pronalazimo u djelima Filipa Grabovca, Andrije Kačića Miošića i drugih koji su djelovali na području Makarskoga primorja i Dalmatinske zagore, a posavski ikavski dijalekt prepoznajemo u djelima slavonskih pisaca. Ako govorimo o mlađem štokavskom dijalektu, onomu koji se odnosi na Dalmaciju, posebice Dalmatinsku zagoru, onda se tu ponajprije ističe Grabovac kao značajni književnik toga dijalektalnog pomaka. Jedna od bitnih osobina njegova jezika i ono po čemu ga danas prepoznajemo jest gubitak suglasnika *h*, što se može primijetiti odmah u naslovu gdje spominje jezik *rvacki* (Vončina, 1988).

3.1. Književnost i jezik franjevaca redodržave Bosne Srebrene

U stvaranju i oblikovanju hrvatskoga standardnoga jezika za vrijeme 18. stoljeća glavnu su ulogu imali svećenici, pogotovo franjevci.³ Franjevački red uvijek se nastojao približiti narodu, tako su i djela pisana na latinskom prevodili na hrvatski nastojeći liturgiju približiti običnomu puku. Hrvatski štokavski književni jezik na taj način isto doseže svoj vrhunac jer se *Sveto pismo*⁴ u cijelosti prevodi na hrvatski jezik (Farkaš Brekalo, 2013).

Kada se govori o književnosti i jeziku franjevačkih pisaca 17. i 18. stoljeća, nužno je spomenuti i franjevačku provinciju Bosnu Srebreu, čiji je pripadnik bio i Grabovac.⁵ Iako su bosansko-hercegovački i hrvatski prostori zbog triju sila, Mletačke Republike, Habsburške Monarhije i Osmanskoga Carstva, bili razjedinjeni, Bosna Srebrena činila je sponu, odnosno ujedinjenost tih prostora. Kada se u prvoj polovici 17. stoljeća javlja književnost franjevaca redodržave Bosne Srebrene, ona je tada obuhvaćala „zemljište pod osmanlijskom vlasti, sav širok prostor od Makarske na Jadranu pa do Budima na Dunavu, koliko je bio nastanjen Hrvatima.“ (Katičić, 2013: 24) Polovicom 18. stoljeća dolazi do raspodjele Bosne Srebrene na više provincija, tako su prostori od Splita do Dubrovnika pripali provinciji Presvetoga Otkupitelja, u kojoj je i Grabovac djelovao. Bez obzira na razdvajanje provincija, u književnosti i jeziku nisu se osjetile nikakve promjene. Tom se spoznajom potvrđuje činjenica da nije bilo bitno iz kojega kraja dolaze ili kojemu kraju pripadaju redovnici jer su franjevci i ostali redovnici Bosne Srebrene, a poslije drugih provincija, imali zajednička književnojezična obilježja (Gabrić-Bagarić, 2007).

„Književno stvaranje u redodržavi Bosni Srebrenoj sve je na valu katoličke obnove. Svrha mu je zapuštenomu katoličkom puku dati poučno vjersko štivo. (...) Matija Divković nedvojbeno je utemeljitelj književnosti franjevaca redodržave Bosne Srebrene. Time je stvorio novi tip hrvatske barokne književnosti i njime uključio sasvim nove prostore i nove društvene slojeve u razvoj hrvatskoga književnog jezika. Za ulaz u novo doba i jezičnu

³ U prijašnjim stoljećima pokretači toga razvoja bili su isusovci (npr. Bartol Kašić), a na hrvatskom sjeverozapadu djelovali su još i pavlini (Ivan Belostenec).

⁴ Prema najnovijim spoznajama Bartol Kašić je najprije od 1625. do 1630. prevodio *Novi zavjet*, a početkom 1631. započeo je rad na prijevodu cijeloga *Svetoga pisma* i to na dubrovačku štokavsku ijekavicu. Tekst je doradaivao sve do 1642. Međutim, taj prijevod nije bio objavljen, tiskan je tek 1999. u Njemačkoj (Kašić, 2010). Prvi je objavljeni potpuni prijevod *Biblije* u šest knjiga onaj Matije Petra Katančića, dovršen 1815., a objavljen 1831. (Moguš, 1993: 121-122).

⁵ *Bosna Srebrena* naziv je „za franjevačku upravnu jedinicu na području Bosne. Nastala je razdiobom Bosanske vikarije nakon prodora Turaka u Bosnu (ime je dobila po samostanu u Srebrenici). God. 1517. bulom pape Lava X. *Idite u moj vinograd (Ite vos in meam vineam)* postaje neovisna redovnička provincija. Od Bosne Srebrene nastale su Bugarska provincija (1674), Dalmatinska Presvetog Otkupitelja (1735), Hrvatsko-ugarska sv. Ivana Kapistrana (1757) i Hercegovačka provincija. (1892).“ (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=8919>)

standardizaciju to je bio nuždan preduvjet, stvorio joj je podlogu bez koje se kao svehrvatska stečevina ne bi mogla ostvariti.“ (Katičić, 2013: 24-25)

Djelovanje u tzv. redodržavi povezalo je franjevačke pisce i potaknulo ih da stvaraju književni izraz kojim će se prevladati govorne razlike. Književni izraz morao je biti na neki način normiran, ujednačen i podjednako razumljiv u svim dijelovima redodržave. Franjevačke pisce odlikuje fond zajedničkih karakteristika, posebno na razini jezične nadgradnje, tj. u leksiku i sintaksi, koje njihovu jeziku omogućuju atribut književni, a to uvijek pretpostavlja određenu normiranost i ujednačenost. Tako se usporedbom djela franjevačkih pisaca zasigurno može naići i na književno-tematsko podudaranje koje nam svjedoči o jedinstvu franjevačkoga stvaralaštva (Gabrić-Bagarić, 2007: 134).

U 18. stoljeću dolazi do nekoliko novosti, odnosno promjena. Uz dotadašnja nabožna propovjedna, katehetska i slična djela, u franjevačkom stvaralaštvu pojavljuje se poezija kao novi književni rod te se redovnici okušavaju u novim temama, osobito povijesnima. Grabovac je svoj *Cvit razgovora* pisao u dvama dijelovima, u prvom je pisao o moralu i vjeri, a u drugom se dijelu usredotočio na svjetovnu tematiku i narodnu povijest. Ostali su se franjevci također okrenuli svjetovnim temama te su tako postali bliži narodu, i redovnička literatura postaje višefunkcionalna, odnosno premašuje okvire vjerske tematike (Gabrić-Bagarić, 2007: 135).

Jezik franjevačke književnosti kao konzistentan sustav, zbog čega mu i možemo pripisati naziv koine,⁶ izvjesno je utjecao u 19. stoljeću na odluku da se hrvatski standardni jezik temelji na štokavskoj osnovi (Gabrić-Bagarić, 2007: 136).

Sve do 1735. Filip Grabovac bio je pripadnik franjevačke zajednice provincije Bosne Srebrene, a u nju su spadali prostori od Budima do Jadranskoga mora i od Crnoga mora pa sve do Alpa. Pretpostavlja se da je Filipa Grabovca otac Mate doveo u samostan na Visovcu kad je imao 12-14 godina te je ondje bio primljen u gramatičku školu, a ako je to istina, već se tad kao dječak upoznao s lokalnim govorima sjeverne Dalmacije. Na Visovcu je proveo osam godina te se nakon toga zaredio. Boravkom u Zaostrogu imao je priliku upoznati se s govorom Makarskoga primorja. Nakon navedene godine pa sve do smrti Grabovac je pripadao provinciji Presvetoga Otkupitelja, koja je nastala tadašnjom podjelom Bosne Srebrene na nekoliko provincija, te je, kako i nalaže njihov red, živio u samostanu sa svojom braćom franjevcima.

⁶ *Koine* se u *Velikom rječniku hrvatskoga standardnoga jezika* definira kao „zajednički (i to govorni) jezik kojim se služi veći broj ljudi različitih dijalekata“ (Jojić 2015: 565). „U prenesenom smislu tako se naziva i svaki jezik koji se upotrebljava nadregionalno.“ (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=32268>).

4. Život i djelo Filipa Grabovca

4.1. Crtice iz životopisa

Filip Grabovac bio je svećenik franjevac, profesor, propovjednik, dugogodišnji vojni kapelan kod hrvatskih konjanika u mletačkim posadama u Italiji, pjesnik i prozaist, a najpoznatiji je po svojem djelu *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga* (1747.), zbog kojega je optužen i utamničen te je naposljetku u tamnici i umro.

Obično se u podacima iz njegova životopisa bilježi da se njegov otac Matija u Vrliku preselio iz Ravnih kotara te da je od kninskoga providura⁷ dobio zemljište koje je bilo potrebno obrađivati. Zemljište se nalazilo u vrličkom selu Podosoje, u kojem se poslije i rodio Filip Grabovac, pretpostavlja se 1697. ili 1698. godine (Švelec, 1986). U drugim tekstovima se pak tvrdi drugačije, da se Mate Grabovac doselio iz Hercegovine ili pak iz Imotskoga, no bilo kako bilo, obitelj Grabovac se nastanila u Vrlici (Kosor, 1980). Prema starim spisima otac Filipa Grabovca zemlju je za obrađivanje dobio ispod zaseoka Grabići, koji se i danas nalazi u Vrlici te broji nekoliko kuća. Tako se u starim spisima pronalazi kako su se Grabovac i njegova braća nazivali *Grabich*, *Grabovaz* te se vrlo vjerojatno s vremenom to preoblikovalo u *Grabovac* (Matić, 1951). Grabovac je svoje osnovno obrazovanje stekao u mjesnoga župnika, što ga je možda i potaknulo da jednoga dana i on postane svećenik. Daljnje školovanje nastavio je na Visovcu, otočiću na kojem se nalazi franjevački samostan, zatim je prebačen u Zaostrog gdje je stupio u novicijat⁸ pa se 1718. zareadio za franjevačkoga svećenika (Švelec, 1986). Nakon što se zareadio, Grabovac je završio još četiri godine teologije i tri godine filozofije jer je tako nalagao njegov svećenički red za sve novake. Pretpostavlja se da je navedene studije završio u Italiji pa je osim hrvatskoga jezika ovladavao latinskim i talijanskim jezikom (Matić, 1951).

Cijelo njegovo odrastanje bilo je popraćeno ratnim zbivanjima između Mlečana i Turaka (Švelec, 1986).⁹

Grabovac je nakon ređenja bio odabran za vojnoga kapelana te se smjestio u Veroni, točnije u samostanu sv. Bernardina. U to su vrijeme hrvatski vojnici bili raštrkani svuda po mletačkom teritoriju pa se u nekim spisima pronalazi kako je Grabovac sav taj teritorij i

⁷ Nakon oslobođenja Vrlike od turske vlasti, novi stanovnici su dobili zemlju za obrađivati te je ubrzo stvorena i državna uprava, a vrlički kraj je pripao Kninu (Soldo, 1998: 15).

⁸ Novicijat je vrijeme intenzivnijeg uvođenja i dubljeg proživljavanja evandeoskog, franjevačko-kapucinskog života prema njegovim temeljnim zahtjevima i pretpostavlja slobodno i zrelo opredjeljenje za redovnički život.

⁹ Nakon brojnih haranja dalmatinskim teritorijem, Turci se počinju povlačiti, a oslobođene dijelove zauzimaju Mlečani.

obilazio. Život vojnoga kapelana Grabovac je živio gotovo dva desetljeća te je tako iz prve ruke mogao upoznati život hrvatskih vojnika i časnika. Koliko je Grabovac bio cijenjen među svojom braćom franjevcima možemo zaključiti iz toga što je 26. srpnja 1747. proglašen *ocem provincije* (Matić, 1951).

Još na početku svoje kapelanske službe Grabovac započinje pisati svoje djelo *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti arvackoga*, a završio ga je 1746. godine (Botica, 1990). Djelo je tiskano 1747., a o značajkama *Cvita razgovora* bit će više riječi u sljedećim poglavljima.

Grabovac je bio veliki domoljub, što možemo zaključiti iz njegova djela i stihova, no također za Grabovca možemo reći da je bio čovjek „velika srca“. Iako je svećeničku službu vršio u Italiji, nije zaboravljao odakle potječe. Uvijek se prisjećao svoga rodnoga kraja te je bez obzira na mala primanja slao novac za obnovu crkava i pomoć siromašnima. U njegovo se vrijeme u Splitu osniva franjevački samostan, koji je i danas u funkciji, a nalazi se u četvrti Dobri. U sklopu je samostana crkva Gospe od Zdravlja, a u njoj se nalazi slika Gospe koju je Grabovac darovao braći franjevcima te se dan danas ta slika časti (Eterović, 1927).

Također ga se svrstava među izvanredne umove, a Eterović ga sa svoga gledišta opisuje ovako: „Grabovac je u našoj povijesti svijetlo i simpatično lice. Uspomena na nj ne smije da iščezne iz imenika naših zaslužnih ljudi“ (Eterović, 1927: 108).

Njemu u čast i da se njegovo djelo sačuva od zaborava podignuti su spomenici s njegovim likom, koje je izradio kipar Stipe Sikirica. Jedan se spomenik nalazi u dvorištu franjevačkoga samostana Gospe od Zdravlja u Splitu, drugi je na ulazu u dvorište franjevačkoga samostana Gospe Sinjske u Sinju, a treći se kip nalazi ispred župne crkve Gospe od Ružarija u Vrlici (vidi sliku 1.). Gledajući kip, može se zamijetiti ponosan stav bez obzira na to što je Grabovac vezan lancima, baš onako kako ga Eterović naziva u naslovu¹⁰ svoga djela *buditelj i mučenik...*

Za života su Grabovca brojni gledali kao neprijatelja te je bio osuđen na doživotni zatvor. Slično se ponavlja čak dva i pol stoljeća nakon njegove smrti, primjer je za to činjenica da su srpski okupatori 1991. u jeku Domovinskoga rata barbarski uništili njegov kip u Vrlici te pritom razrušili i mjesnu crkvu, u kojoj je među ostalim bila uništena i Gospina slika, Grabovčev dar crkvi. (Budiša, 2007) Taj je brončani kip 1997. obnovljen i opet postavljen u javni prostor.

¹⁰ Eterović, K. Fra Filip Grabovac: buditelj i mučenik narodne misli u prvoj polovici XVIII. vijeka: njegov život, rad i stradanje. Split, 1927.

Slika 1. Kip fra Filipa Grabovca u Vrlici

4.2. Grabovac kao prosvjetitelj

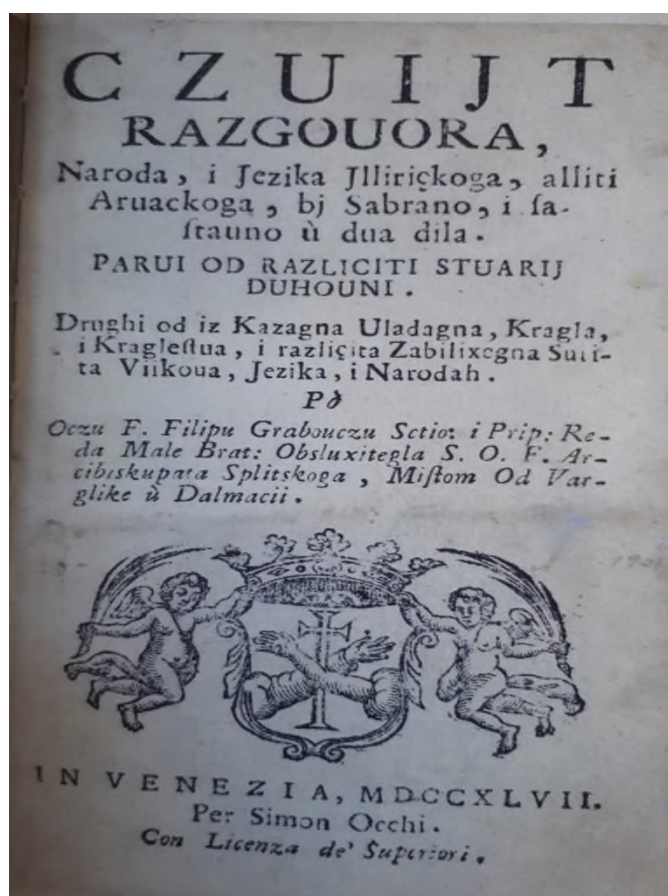
Hrvatska književnost druge polovice 18. stoljeća opisuje se kao prosvjetiteljska i didaktičko-odgojna. Djela su uglavnom sadržavala odgojnu, pedagošku, moralizatorsku i vjersku poruku. Nakon što su brojne vlasti vladale i harale našim prostorima, dolazi do zasićenja i želje da se probudi nacionalna svijest i posebnost naroda. Hrvatski se pisci oslanjaju na univerzalno-racionalističke temelje suvremenoga prosvjetiteljstva, a neki i dalje ostaju vjerni stoljetnim težnjama za slobodom i samostalnošću svoga naroda. Stoga se 18. stoljeće obilježava kao stoljeće hrvatske književnosti u kojemu se ističu dugotrajni procesi političke i duhovne integracije, a na tom nam se putu ističe fra Filip Grabovac. Njegovo je djelo bilo čvrst temelj hrvatskomu preporodu. Svojim je djelom pokazao kako se piše za narod te na koji način se može uzbuditi nacionalna i moralna svijest jer je predstavljao istinski proživljenu i doživljenu stvarnost te se odlučio progovoriti o sudbini hrvatskoga naroda i čovjeka (Petrač, 1998).

Da Grabovca s pravom smještamo u prosvjetiteljstvo, potvrđuje nam i definicija što prosvjetiteljstvo jest, ono se u pravom smislu riječi smatra odmakom „od tradicionalnoga mišljenja i prosuđivanja, odbijanje autoriteta i priznavanje jedino razuma, upravo zdravoga razuma, kao vrhovnoga kriterija i mjere sviju stvari“ (Katičić, 2013: 43).

U Mletačkoj Republici nije bilo državne potpore za prosvjetiteljstvo, ono se samo isticalo u intelektualnim krugovima. Kao sudionika u tim krugovima možemo istaknuti i Grabovca, a granica baroka i prosvjetiteljstva može se objasniti njegovim djelom. U svom djelu osim crkve i vjere ističe da mu je bitan jezik i narod te se tu odmah uviđa prosvjetiteljsko ozračje. *Cvit razgovora* pisan je u dvama dijelovima: prvi se dio odnosi na poučan i vjerski sadržaj, a u drugom dijelu imamo otklon od vjerskoga te su tu sadržaji koji se više odnose na svjetovno i povijesno, naglašava se rodoljublje i buđenje nacionalnoga duha, dakle riječ je o sekularizaciji književnosti (Katičić, 2013: 44-45).

Grabovac svoje djelo piše štokavskom ikavicom, jezikom koji je novi u tadašnjoj književnosti. Udaljuje se od Kavanjina, Gundulića i ostalih koji su pisali ijekavskom štokavicom, prepoznatljivom za dubrovačko područje. Kako je Grabovac pisao na način koji je shvatljiv narodu, opisuje ga se kao začetnika moderne narodne misli u Hrvata (Vince, 1978).

4.3. Grabovčevo stvaralaštvo

Slika 2. Naslovna stranica *Cvita razgovora*

Spomen na Grabovca obično nas asocira na *Cvit razgovora*, no Grabovac se javnosti predstavio i prije toga, svojim letkom *Ljubazno ponukovanje*, koji je otisnut 1729. Sadržaj letka odnosio se na hrvatske vojnike i časnike koji su služili Veneciji te su se, došavši u Italiju, lišili svojega izgleda, narodnih vojnih odora i običaja. Tim činom, smatrao je Grabovac, povrijedili su svoju zemlju Dalmaciju. Grabovac je svoj letak napisao kao opomenu tim vojnicima i časnicima, a ubrzo nakon njegova oštrog govora protiv takva ponašanja oglasio se dužd s naredbom da hrvatski časnici moraju nositi svoju nacionalnu odjeću. Svoj letak zajedno s dužddevom naredbom Grabovac nakon dva desetljeća uvrštava u svoju knjigu *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti aruckoga* (Petrač, 1998). To je djelo Grabovac dovršio 1746., a tiskano je 1747. u Mletcima.

Grabovac sam objašnjava da se *Cvit razgovora* sastoji od dvaju dijelova: „razgovor duhovni“ i „ukazanja vikova naroda i kraljestva“. Prvi dio napisan je kao razgovor između mladića i starca, mladić je osoba željna znanja, a starac je osoba koja daje mudre odgovore.

Starac mladića želi naučiti o vjeri i moralu na način koji je razumljiv puku. U drugom dijelu zamjećujemo uglavnom svjetovne priče, koje se odnose na svjetsku povijest i događanja iz vremena u kojem je pisac živio te njegova zapažanja (Golub, 2019).

U vrijeme kad se djelo tiskalo, kao prilog Grabovac je napisao i napomenu, odnosno ispriku čitatelju ne bude li razumio pojedine dijelove: *imaj znat, da nije moja sva nepomlja, premda san sam bio, i da se očalim služim; nego bo je najveća nepomlja stampaturova, budući da ne zna jezika našega, a ja nisam mogao na svaku rič ni na svako slovo dospit ni pomlju stavit... Ima gdjegdje pače i cijelih rečenica, u kojima je smisao tako poremećen, da nije lako pouzdano kazati, kako se upravo hotielo reći, dosta ima također pogrješaka, gdje se može sumnjati, da li se riječ ima čitati ovako ili onako; no najvećim su dijelom pogrješke takove, da je odmah na prvi pogled jasno, kako bi riječ imala biti ispravno štampana* (Matić, 1951: 18)

Cvit se opisuje kao djelo zabave i pouke, a osim toga svoje mjesto u književnosti zauzima jer je to prva franjevačka knjiga koja govori o svjetovnim sadržajima. U analiziranju djela brojni autori navode da Grabovca ne možemo opisati kao nadarenoga pjesnika. U njegovim stihovima ima rime, no znatno nedostaje pjesničkoga poleta i same poezije jer se Grabovac prvenstveno služio stihovima kako bi iznio svoje mišljenje i narodu priopćio istinu te se tako sam isključio iz svijeta poezije. Prosperov Novak kritički se osvrće na Grabovčevo djelo opisujući ga kao „pučku svaštaru u kojoj ima i proznih i stihovanih dijelova koji se bez nekog unutrašnjeg reda izmjenjuju, to je knjiga koja nije imala ni pravoga kraja ni početka.“ (2014: 210).

Grabovac se vodio točno određenom mišlju te je tomu podredio način pisanja. Zato se može reći da njegova rečenica nije uvijek lijepa, jasna i bogata, ali je unatoč tuđicama podložna jasnoj i određenoj želji da se misao učini pristupačnom čitatelju (Botica, 1990: 24). Kako je Grabovac živio u vremenu ratova, a još je i bio vojni kapelan, imao je priliku vidjeti patnju svoga naroda i pogibelj hrvatskih vojnika za tuđe ideale. Isto tako uviđa kako se njegovi sunarodnjaci brzo prilagođavaju tuđim običajima, a zaboravljaju svoje, počevši od jezika, svlačenja prepoznatljive hrvatske odore i sl. Život u takvu okruženju u njemu budi emocije koje ga navode da piše na oštar, iskren način bez pretjeranih ukrasa. Može se reći da je Grabovac pisao ono što mu je ležalo na duši, ponekad su njegove rečenice zvučale gnjevno i ogorčeno, a ponekad nježno i toplo. Čak se ocjenjuje da ni Kačić u svom pisanju o narodnjaštvu nije mogao dosegnuti iskrenu čistoću slomljenoga Grabovca.

Nakon uvida u tekst Grabovčeva djela državne vlasti i redovnički poglavari dopustili su da se knjiga tiska jer nisu pronalazili nikakve sporne detalje koji govore protiv državne

vlade i dobroga vladanja (Petrač, 1998). Međutim, već u listopadu 1747. skupina od šesterice Sinjana, među kojima su bili i časnici tadašnje vojske, prijavila je djelo, odnosno autora vlastima te su istaknuli da se u knjizi nalaze stihovi protiv državne vlasti i stanovništva Sinjske krajine (Švelec, 1986). Sinjani su pripremili tekst prijave u kojem navode da pisca klevetničke knjižice treba oštro kazniti. Iako su vlasti dopustile tiskanje knjige, također napominju da je to bila samo piščeva prijevara jer nisu dobro poznavali jezik i nisu mogli prepoznati otrovne poruke koje djelo donosi. Optužnica zapravo proizlazi iz osobne povrijeđenosti. Kako bi optužba dobila na težini, vlasti su tražile „dlaku u jajetu“ te se *Cvit razgovora* više ne gleda kao djelo namijenjeno puku, već kao knjiga „opasnih namjera“ (Čoralić, 2004). Da bi mletačke vlasti mogle provjeriti tu optužbu, prijevod je djela napravio doktor Nadal Nassi, za kojega se pretpostavlja da je bio Zadrani. Nakon detaljnoga pregleda djela u studenom 1747. izdan je nalog da se Grabovca uhititi te da ga se smjesti u tamnicu u Mlecima (Švelec, 1986).

U *Cvitu razgovora* Grabovac je iskazao svoja mišljenja o politici toga vremena, što nije odgovaralo tadašnjim vlastima, stoga je pristigla naredba da se prikupe sve Grabovčeve knjige i da se spale na javnome mjestu, a njegova će kazna biti odlazak u državni zatvor. Djelo je zabranjeno zbog aktivnog isticanja hrvatskoga rodoljublja protiv Mlečana, također je zanimljivo što se djelo ističe kao prva javna pobuna svjesnog Hrvata protiv Mletačke Republike.

Pretpostavlja se da je postojalo oko 750 primjeraka knjige, a prema naredbi vlasti Grabovčeve knjige gore na lomačama u Zadru, Splitu i Sinju te je spašeno svega pet¹¹ primjeraka, a djelo se ponovo tiska tek 1951.

Na suđenju je Grabovac izjavio kako je napisao knjigu na hrvatskom jeziku za zabavu puku. Tim se odgovorom nastavio kontinuitet hrvatskih pisaca koji su u svojim djelima, posebice u naslovima, isticali da pišu na hrvatskom jeziku (Botica, 1990). Na sudu vlasti nije zanimalo što je Grabovac pod određenim tekstovima mislio, o djelu su oni sudili sami te im autorovo objašnjenje nije bilo potrebno. Grabovac uopće nije imao priliku razjasniti sporne rečenice, sudbenu je vlast samo zanimalo je li knjigu sam napisao i tko mu je financirao troškove tiskanja. O samoj presudi nema nikakvih podataka jer dokument nije sačuvan, odnosno nije otkriven, no zna se da je Grabovac proglašen krivim te je zatvoren u franjevačkom samostanu na otoku Santo Spirito. Već u tom vremenu kada su ga zatvorili

¹¹ Dvoji se o broju sačuvanih primjeraka, tako u Antologiji djela iz 17. i 18. stoljeća, Holjevac i sur. navode kako je sačuvano šest primjerka Grabovčeve knjige (Holjevac i sur., 2013: 599).

Grabovac je bio bolestan te ubrzo i umire, u veljači 1749. godine u svojim pedesetima. (Švelec, 1986)

Cvit razgovora sa sobom nosi još jednu zanimljivost. I prije su hrvatski pisci pisali i stvarali djela, no ovo je među prvima koje za koju su zanimanje pokazali i inozemni cenzori. Prosperov Novak tako ironično zamjećuje: „Književna djela od sada nisu zanimala samo njihove domaće čitatelje nego su postala zanimljiva i inozemnim cenzorima. Takva jedna cenzorska intervencija poslala je u zatvor, a onda i u smrt pisca knjige *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkog liti rvackog*. (...) Tako je prva hrvatska knjiga koju su doista preveli i pročitali u inozemstvu bila u inozemstvu i uništena.“ (2004: 210-211)

Zbog takve sudbine djelo nije ispunilo svoju svrhu, to jest nije se raširilo među narodom da mu probudi nacionalnu svijest, a uistinu je imalo taj potencijal (Botica, 1990).

Iako *Cvit* nije dobio visoke književnoumjetničke ocjene, u književnoj povijesti ostat će upamćeno kao preteča pučko-seljačke književnosti (Botica, 1990). Grabovac je mogao napisati djelo koje će se estetski moći mjeriti s ostalim književnom stvaralaštvom, no to mu nije bio cilj. Napisao je djelo za neuki puk, a u to vrijeme u Dalmaciji je prema nekim istraživanjima čak 83 % stanovništva bilo nepismeno te su djelo čitali obrtnici i građani (Plejić, 1998). Švelec u predgovoru *Cvita razgovora* (1986) navodi da je Grabovčevo djelo na granici pouke i pokušaja književnoga oblikovanja. Pisao ga je na jednostavan način jer mu nije bila namjera da ga čitaju velikani, već težaci, seljaci i vojnici, ljudi koji su zaboravili tko su, kojima je ponestalo narodnoga duha. Grabovčevo se mjesto u kontekstu hrvatske kulture i književne povijesti opisuje citatom Mihovila Kombola, gdje on govori da su riječi Grabovca kao rodoljuba bile umjetnički grubo izražene, ali dalekosežne (Pleić, 1998). Iz svega je jasno da Grabovac nije osobit književnik, ali njegova je proza zanimljiva jer ju možemo uzeti kao primjer razgovornoga jezika Dalmatinske zagore i kao stepenicu više za razvoj hrvatskoga književnog jezika (Botica, 1990).

4.4. Suodnos Grabovca, Tome Babića i Andrije Kačića Miošića

Grabovčev je prethodnik svakako franjevački pisac Toma Babić. On je bio autor zbirke vjerske pouke i pučkih crkvenih pjesama naslovljene *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (1726.), među narodom vrlo popularne „Babuše“, u svoje doba najčitanije iza Kačićeva *Razgovora ugodnoga*. Smatra se da je on tim djelom znatno pridonio „izgradnji izražajnoga bogatstva i utvrđivanju jezičnih vrijednosti u širokim slojevima hrvatskoga puka“ (Katičić, 2013: 36). Grabovac svojim naslovom jasno aludira na „Babušu“ i nastavlja se na Babićevo nastojanje da piše „na korist duhovnu naroda našeg slavnoga i jezika arvackoga“, ali istodobno čini i vidljiv odmak prema svjetovnim sadržajima, u skladu s prosvjetiteljskim ozračjem (Katičić, 2013: 44).

Za Grabovca i njegova nasljednika Andriju Kačića Miošića možemo reći da su prvi hrvatski pisci potekli iz seoskih sredina, a svoje su obrazovanje stekli pohađajući vjerske škole. Gotovo cijeli svjetovni dio Grabovčeva djela Andrija Kačić Miošić stavlja u osnovu svoga *Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga* (1756.). Poučen Grabovčevom sudbinom, Kačić se ne dira u mletačku vlast, ali i njegovo djelo je namijenjeno seljacima (Švelec, 1986).

Ukoliko želimo usporediti odnos Grabovca i njegova nasljednika Kačića, utoliko ćemo ih promatrati kao autore koji pišu u vremenu hrvatskoga prosvjetiteljstva i možemo ih nazivati „pučkim piscima“ te su obojica pripadala franjevačkom redu. Kačića se često naziva Grabovčevim nasljednikom, no obojica su djelovala, odnosno živjela u isto vrijeme te su bila sličnoga razmišljanja jer su obojica odgajana u samostanu po pravilima franjevačkoga reda. Kako je Grabovac postao mučenik zbog svoga djela, Kačiću je postao primjer kako ne napisati djelo te ga on piše na „ugodniji“ način. Grabovca uglavnom navode kao pokretača hrvatskoga oporbenog duha, sirovih i jakih strasti te domoljuba kojemu je glavni cilj pobuditi narodnu svijest svoga naroda bez obzira na posljedice. Kačić se više ističe kao pokretač novoga književnoga stvaranja u kojemu se krije jasnoća bez napetosti, poučni i ugodni sadržaj prepun stilskih figura i simbola. Usporedbom djela obojica se obraćaju štiocima s porukom da nema sumnje u ono što će pročitati jer je sve istina, a vjerovanje u ono što se govori, za pučku je književnost od velike važnosti (Botica, 1998).

Kačićevo je djelo tiskano deset godina nakon Grabovčeve osude i smrti. Rijetko tko spominje Grabovca, a da ga ne poveže s Kačićem i obrnuto. Kako je Kačiću bio poznat Grabovčev *Cvit*, uviđa se sličnost u pojedinim stihovima, a i potvrdno je da se na tuđim greškama uči pa se Kačić sačuvao od tamnice. Obojica su pisala za običan puk, a razlikovala su se u tomu što je Grabovac isticao borbenu kršćanstvo, a Kačić ideju slovinstva.

Nakon Grabovca i Kačića širi se krug hrvatskih preporoditelja, buditelja nacionalne i političke svijesti hrvatskoga naroda. Kako je Grabovac bio zatvoren u tamnicu, a njegove knjige javno paljene na trgovima, nije se ispunio cilj njegova djela, naglo je i prerano morao zašutjeti, no tu se onda ističe Kačić sa svojim djelom *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, koje postaje pravi priručnik rodoljublja, jezika i povijesti u svim slojevima hrvatskoga naroda (Petrač, 1998).

5. Pogled u jezik *Cvita razgovora* Filipa Grabovca

Jezik Grabovčeva *Cvita razgovora* temeljito su istraživali među ostalim Kosor (1979, 1980) i Šimundić (1985). Kosor naglašava da se piščev jezik i izraz mogu kvalitetno istražiti jedino ako u obzir uzmemo više čimbenika. Stoga u prvom dijelu piše o Grabovčevu životu i djelovanju, a u drugom detaljno o istraženim slovopisnim, pravopisnim, gramatičkim i leksičkim obilježjima. Šimundić je ukazao na jezične osobitosti na različitim jezičnim razinama: pravopisnoj, morfološkoj, sintaktičkoj, leksičkoj, tvorbenoj. Pokazao je također koje su razlike i sličnosti između jezika Filipa Grabovca i jezika ondašnjega i suvremenoga¹² jezika Sinjske krajine. Uvidi u Grabovčev jezik koji se donose u ovom dijelu rada glavninom se oslanjaju na rezultate njihovih istraživanja.

Najprije se iznose spoznaje o mogućim jezičnim utjecajima na Grabovčev izraz. Franjevci su u samostanima učili hrvatski jezik iz starih spisa, odnosno djela starijih franjevacu pa su sva ta djela bila dostupna i Grabovcu. Kako bi pružio što bolju vjersku poduku svojim vojnicima, Grabovac je sva ta djela čitao, pa možemo reći da su ta djela jedan od utjecaja na Grabovčev jezik i izraz. Na bojištima su se opet nalazili vojnici iz svih hrvatskih krajeva, govorili su kajkavski, čakavski pa su čak rabili i neke turcizme, no Grabovac je, svjestan razlika, znao da je to sve jedan te isti jezik (Kosor, 1980).

Kosor nam objašnjava da Grabovac nije podlegao utjecajima različitog jezika i izgovora: „Grabovac je kako se čini proveo djetinjstvo i mladičke dane u rodnom kraju ili blizu njega. Tek stupanjem u novicijat u 20. godini izložio se govorima koji su se razlikovali od njegova zavičajnog dijalekta. Budući da djeca lakše poprimaju osobine tuđih govora nego stariji, Grabovac u 20. godini i kasnije nije bio u opasnosti da podlegne jačim utjecajima tih govora. Zato je njegov jezik u osnovi jezik njegovog kraja.“ (1980: 79)

U vremenu Grabovčeva školovanja bilo je nužno poznavanje latinskoga i talijanskoga jezika. U gramatičkoj je školi latinski jezik bio podloga za sve, predavanja, ispite, pisanje ispita itd. Talijanski je jezik bio službeni jezik, kako u državnim, tako i u crkvenim redovima. Boraveći na ratištima kao vojni kapelan, Grabovac je osim standardnog talijanskog jezika, naučio i mletački dijalekt (Kosor, 1980).

Može se reći da je poznavanje talijanskoga i latinskoga jezika znatno utjecalo na jezik i izraz Grabovčeva *Cvita*. Što se tiče prijevoda latinskih citata, Grabovac ih je prevodio doslovno, riječ po riječ. Tako Kosor donosi primjer iz *Vulgate: Audi, Izrael, Dominus Deus tuus unus est.*, a Grabovac prevodi: *Slušaj, Izraele, Gospodin Bog tvoj jedan jest* (1980: 81).

¹² Suvremenoga, naravno, u vrijeme istraživanja osamdesetih godina 20. stoljeća.

5.1. Naziv jezika

Grabovac kao nacionalni pjesnik u naslovu svojega djela bilježi dvojni naziv jezika: *ilirički aliti arvacki*. Grabovac je u više navrata naveo da su *ilirički, slovinjski i arvacki* jedan te isti jezik: „U Dalmaciji kako koji narod bi, tako se i jezik zna, kakonoti ilirički, pak slovinjski, potomtoga rvacki evo i danas. Tri su imena a jedan je isti jezik.“ (Matić, 1951: 215) Kao objašnjenje možemo reći da se u narodnom jeziku i u knjigama jezik nazivao *arvacki jezik*, a na stranom se jeziku i u prijevodima naziva *lingua illyrica*.

Kada govorimo o imenu za hrvatski jezik tijekom njegova povijesnoga razvoja, nailazimo na različita nazivlja. Najčešće se nazivao hrvatski, *harvacki, hervacki, horvacki, rvacki, rvaski, arvacki* i sl.; također se često nailazilo na naziv *slovenski, slovinski; i ilirski ili ilirički* (Stolac, 1996). Nazivi *slovenski* ili *slovinski* upotrebljavali kao sinonimi, ali u različitim krajevima, tako su čakavci i štokavci upotrebljavali izraz *slovinski*, a kajkavci *slovenski*. Kao dokazi za to nazivlje, a i ostala, služe nam djela poznatih hrvatskih književnika i jezikoslovaca. Tako je jezik *slovinski* upotrebljavao renesansni književnik Petar Hektorović već u 16. stoljeću. Kao potvrda da naziv nije bio ni vremenski ni prostorno ograničen njegova je upotreba i u 17. stoljeću, kako na prostoru čakavskih književnika i jezikoslovaca tako i na prostoru štokavskih, neki su od njih: Andrija Kačić Miošić, Bartol Kačić, Jakov Mikalja itd. Također valja napomenuti da je narodni preporod u Dalmaciji započeo pod *slovinskim* imenom, a ne pod *ilirskim*. Iako se ovdje predstavlja hrvatski jezik kroz različita nazivlja, valja napomenuti da se na prostoru sjeverozapadne Hrvatske naziv *slovenski* odnosio na kajkavski (Stolac, 1996).

Ilirski ili *ilirički* jezik, odnosno *lingua Illyrica*, naziv je koji pronalazimo u djelima značajnima za hrvatski jezik općenito. Potkraj 16. stoljeća, sukladno inicijativi Rimske crkve, Družba Isusova intenzivno se počinje baviti uređivanjem i izgradnjom hrvatskoga književnoga jezika. Jezik se nazivao *lingua illyrica*, a u prijevodu na hrvatski nazivao se *slovinski jezik*. Tako je prva tiskana gramatika naslovljena *Institutionum linguae illyricae libri duo* (1604.), a Bartol Kačić u njoj je štokavsko narječje odabrao kao temelj hrvatskome jeziku. Velik broj svećenika upotrebljavao je taj naziv u svojim djelima koja su obogatila starije hrvatsko jezikoslovlje, a na isti način postupa i fra Filip Grabovac.

Za vrijeme narodnoga preporoda naziv *ilirski* upotrebljava se i za nacionalni jezik i stavlja se na sve ustanove koje imaju nacionalnu važnost (Matica ilirska, ilirske čitaonice, Danica ilirska) te se i u školama hrvatski jezik naziva ilirski jezik (Stolac, 1996).

Najčešće upotrebljavan naziv je hrvatski, bez obzira na različite oblike (*hrvatski, harvacki, hervacki, horvacki, rvacki, arvacki ...*), naziv *hrvatski* se pojavljuje već 1288. u *Vinodolskom zakonu*. Također imamo i jako poznatu rečenicu, *nalegoše na jazyk harvacki*, koja se nalazi u *Zapisu popa Martinca* iz 1493. Od poznatijih djela u kojima se upotrebljava naziv hrvatski valja istaknuti i Marulićevu *Juditu* iz 1521. (*Marula Splitsanina u kom se uzdarži istorija svete udovice Judit u versih harvacki složena*) Može se navoditi još brojne jezikoslovce i književnike, no to ne bi bila bit onoga što se želi naglasiti – bez obzira na različita nazivlja, jezik je jedan i seže daleko u prošlost (Stolac, 1996).

Rijetko kad bi se pojavljivao dvojni naziv jezika, no jedan je od primjera i sam naziv Grabovčeva djela ... *jezika iliričkoga aliti rvackog*, oba su se naziva odnosila na hrvatski jezik pa nije bilo zabune ili važnijega utjecaja na sam jezik.

Stolac (1996) pokazuje da do promjene u nazivlju dolazi tek sredinom 19. stoljeća jer se tada prvi put pojavljuju nazivi koji bi mogli odgovarati kasnijim konstrukcijama poput *hrvatski ili srpski* te *hrvatskosrpski jezik*. Neslaganje brojnih hrvatskih književnika i jezikoslovaca s nazivom *hrvatsko-srpski* opisuje citatom Mihovila Pavlinovića: „Ali da ja, svoj hrvatski jezik nazovem hrvatsko-srpskim jezikom, to je od mene pitati: ili da izpovjedim, da nemam vlastitog jezika, ili da mi je taj oplemenjen i popravljen smjesom srbskoga jezika.“ (Stolac, 1996: 12)

Vince u svom djelu navodi dio koji je izašao u *Narodnom listu*, a objašnjava tko to najviše ne voli Hrvate i hrvatsko ime: „Hrvatsko ime mrzko je i krvavo onome, koji neće hrvatskog jezika ni hrvatskog prava. Na Hrvate mrze oni, kojima se hoće gospodstva na hrvatskoj zemlji, nad hrvatskim narodom. Da, sloge imati nećemo pod hrvatskim imenom s onima, koji bi htjeli da zaboravimo hrvatsku prošlost, da se odrečemo hrvatske budućnosti. Da, sloge ne bude s onima, što od hrvatske države, otkinuše udo za udo, te za se prirediše pokrajine, županije, kotare i gradove slobodne za svakoga, izim samoga Hrvata.“ (1978: 520)

5.2. Jezična obilježja u franjevačkih pisaca

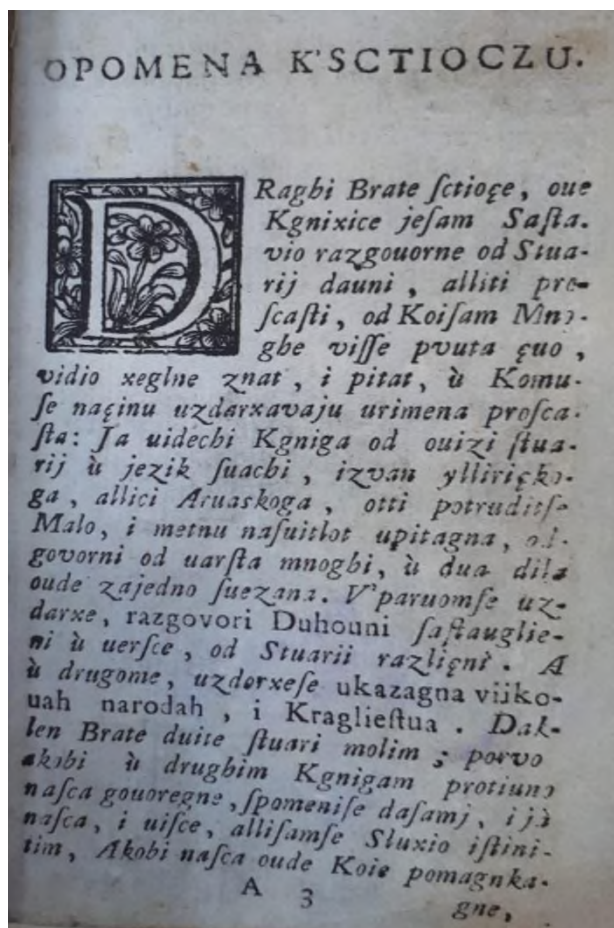
Može se reći da su svi franjevački pisci 18. stoljeća pisali štokavskom ikavicom, a prelistavanjem Grabovčeva djela *Cvit razgovora* ta tvrdnja se potvrđuje. Moguće je pronaći i riječi pisane jekavicom, ali uglavnom su pisane da bi doprinijele samomu djelu. Osim toga, kao odlike jezika franjevačkih pisaca navode se:

- uporaba *št/šć*;
- nedosljednost u pisanju glasa *h*;
- nedosljedno provođenje glasovnih promjena;
- futur II. pišu u obliku *budeš + infinitiv: budu se otkriti; budeš se vinčati*;
- uporaba *za + infinitiv* kao zamjena za zavisnu, najčešće namjernu rečenicu: *za tomu se osvetiti, zazva*;
- uporaba participia u službi atributa ili poimeničenoga pridjeva: *čoviku stojećemu u raju zemaljskome; živine odeće, letuće i plazujuće*;
- uporaba konstrukcije *budući/bivši + particip*, koja se tu nalazi umjesto priloga prošlog ili umjesto zavisne, najčešće vremenske rečenice: *Budući došli u kuću, biše lipo primljeni; Vladišlao... budući blizu domakao..., potište car prida nj golemu, silnu vojsku*;
- pisanje *od + genitiv* uz pasiv: *bi otrovan od svoje žene; od vruga napastovan*;
- uz glagole govorenja i srodnih značenja dopunu izražavaju prijedložno-padežnom vezom *od + genitiv* umjesto *o + lokativ*: *od njih ne govorite; ne pitaj me ti od toga*;
- umjesto jednine srednjega roda zamjenica ili pridjeva franjevački pisci rabe množinu: *sva videći i razumeći; sva čoviku Bog podloži* (Gabrić-Bagarić, 2007).

U idućim potpoglavljima pokazat će se da se navedene jezične značajke franjevačkih pisaca 18. stoljeća potvrđuju i u Grabovčevu izričaju.

5.3. Slovopisna razina

Prema najočuvanijem primjerku Grabovčeva *Cvita*, koji se čuva na Kaptolu u Zagrebu u Franjevačkom samostanu, napravljen je pretisak te imamo uvid u slovopis i pravopis toga djela (slika 3.) (Budiša, 2007).

Slika 3. Uvid u slovopis i pravopis u *Opomeni k štioču*

Kada bismo uzeli izvorni rukopis Grabovčeva djela, vjerojatno dosta toga ne bismo razumjeli. Za brojna je slova Grabovac imao različite načine zapisivanja, pomislili bismo da se igra, a možda je samo želio objediniti sva svoja znanja. I brojni drugi franjevački svećenici, kao Babić, Šitović, Badrić,¹³ birali su različite načine zapisivanja pojedinih slova u svojim djelima. Kako ih je Grabovac cijenio, a neki su mu bili i uzori, vidimo da se odlučio slijediti njihove načine (Kosor, 1980).

¹³ Za vrijeme svoga školovanja Grabovac je pratio radove starijih franjevačkih pisaca od fra Matije Divkovića, fra Tome Babića, fra Lovre Šitovića, fra Stipana Badrića i dr., a može se reći da mu je najveći uzor bio fra T. Babić (Kosor, 1980: 79-80).

Od trideset glasova hrvatske abecede, u to se vrijeme rijetko koji glas bilježio samo jednim znakom ili slovom:

Glas *c* bilježio se s četirima znakovima: *c*, *ç*, *cz* i *z*, tako da u pravilu ne možemo izreći neko osnovno pravilo po kojem se glas *c* zapisivao (*redounici, junaçi, misecza, kriuz* itd.) (Kosor, 1980: 84-85).

Glas *č* bilježio se uglavnom znakom *ç* iako smo ga već imali prilike vidjeti u upotrebi kod slova *c*, češće se upotrebljavao za glas *č*. Osim toga znaka u pismu se moglo pronaći i znak nalik velikom slovu *C*¹⁴ (*çuo, çemer, Couik, Cuh* itd.) (Kosor, 1980: 85).

Glas *ć* bilježio se s *ch*, *chi*, *chj*, *chij* (*pomoch, plemich, bichju, zlochia, plechija* itd.) (Kosor, 1980: 85).

Zabilježeno je da se glas *đ* pisao na više načina, a neki ga i danas iskrivljeno zapisuju, kao npr.: *sretan rođendan*. Neki su od mogućih zapisa slovo *g* pa tako imamo primjere *nages, doge, pogi* itd. Ostale su mogućnosti bile skupina *gi, gh, ghi, ghj, ghij, gj, gij* (*dogie, igiu, meghu, mlaghi, meghiuto, meghju, naghijoSce, pogijo, dogjoSce*) (Kosor, 1980: 85-86).

Glas *dž* uglavnom se pojavljivao u turcizmima. Grabovac se odlučio ovaj glas označavati znakom *ç* ili glasom *č*. (*sinçir, oça, srčba*) (Kosor, 1980: 86).

Glas *g* u većini slučajeva zapisivao se slovom *g*, po načelu 'pišem kako govorim', a imamo i primjera sa skupinom *gh*: *razlogh, draghi, mnoghe* itd. (Kosor, 1980: 86).

Možemo reći da je glas *h* Grabovac umetao svugdje, možda više kao ukras negoli puku potrebu. Tako *h* susrećemo na početku riječi ispred samoglasnika; *hubio, hudo*, umetnuto je i u sredini riječi, npr.: *jaho, vojhuoda* te ga imamo i na kraju riječi *daoh, pokoih, oteoh* itd. (Kosor, 1980: 86-87).

Glas *i* uglavnom se bilježio slovom *i* kako se i izgovara, ali imamo nekih iznimaka kao što je zamjena znakom *y* ili slovom *j* (*oStaly, naybogly, jSuSe, ocj*, itd.) (Kosor, 1980: 87).

Glas *j* također se najčešće bilježi slovom *j*, ali i ovdje imamo iznimke kao što su *i, ij, y* (*nemoi, daie, koije, raiju, krayne*) (Kosor, 1980: 87).

Glas *lj* bilježio se skupinama slova *gl* (*dagle, primglena, kraglicza, prijategl*) *gli* (*daglie, robglie, bogliega...*), *glj* (*kragljeva*) i *glij* (*robglije, poglija*) (Kosor, 1980: 87).

¹⁴ Oznaka za glas *č* može biti nalik velikom slovu *C*, isto tako oznaka za glas *š* se može bilježiti znakovima nalik na veliko slovo *s*, a to su *S* ili *SS*. Takav način naziva se majuskula (lat. *litterae maiusculae*: velika slova, od *maiusculus*: poveći), najstariji tip grčkog i latinskog pisma, u kojem su sva slova iste veličine. (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=38220>)

Glas *nj* bilježio se skupinama *gn* (*gnemu, kogni*), *gni* (*kamegnie, znagnie*) i *gnij* (*stagniju, poznagniju*). Važno je naglasiti da Grabovac u pisanju ne razlikuje *gn* od *nj* pa imamo i riječi u kojima se ta slova i inače nalaze: *prignuti, digne* (Kosor, 1980: 88).

Glas *r* ponekad stoji samostalno, no češće se u Grabovčevu pismu nalazi zajedno s popratnim *a* pa imamo *barzo, gardo* i sl. Isto tako imamo i primjer s popratnim *e*, kao npr. *tergati* (Kosor, 1980: 88).

Glas *š* – bilježio se znakovima: *Sc* (*Scto, joSc, treScgna, joScter*), *s* (*budes, kitis, mores*), *S* (*Stogod, Stuju, joS*), *SS* (*SagriSSili, obriaSSe*) (Kosor, 1980: 89).

Glas *u* i *v* uglavnom su se upotrebljavali dosljedno gdje i trebaju biti, ali imamo neke iznimke, ponekad se glas *u* bilježio glasom *v*, a glas *v* glasom *u*. Primjer kad se glas *u* bilježio glasom *v* je kod riječi gdje je glas *u* duži pa se znalo pisati s *vu* (*Svud, Svudacz*). Primjer kad se glas *v* bilježio glasom *u* je *zuati, zdrau*. Osim toga i kod upotrebe glasa *v* imamo primjer gdje se riječi pišu s *vu* (*karvunik, vuldati*) (Kosor, 1980: 89).

Za glas *z* osim samoga slova *z* izdvaja se skupina *cz* (*bliczu, gricze, barczo*) i *S* (*raSum, groSnim*) (Kosor, 1980: 89).

Glas *ž* obilježava se simbolom preuzetim iz latinskoga jezika, a on je izgledao ovako: *x* (*kaxu, blaxeni*) (Kosor, 1980: 90).

5.4. Pravopis

Kako u pisanju slova Grabovac nije bio dosljedan, odnosno za svako je slovo imao više načina pisanja, tako se i u pravopisu kolebao između morfološkoga i fonološkoga načela. Morfološkim pravopisom u većini je slučajeva pisao riječi s prefiksima, a fonološkim je pravopisom pisao većinu riječi sa sufiksima (Kosor, 1980).

- a) Riječi s prijedlogom *iz* kao prefiksom – *izčaznuše, izhodi, izkorenu, izkazati, izpovidi, izpuniti, izšetiti* itd. Kao što smo već rekli, Grabovac je imao kolebanja pa u ovom primjeru imamo i fonološki pravopis: *ispraznost, iskazat, isprostiti, isikoše*. (Kosor, 1980: 91)
- b) Riječi s prijedlogom *od* kao prefiksom – *odcipi, oddiliti, oddanuti, odhodi, odkud, odkriti, odkupiti, odpade...ocipak, odilio, otkupe, otebe, otada*. (Kosor, 1980: 92)
- c) Riječi s prijedlogom *s* kao prefiksom – *zboriti, zdupiše, združi, z grobnicom, z grijom, zgriši, zbuditi, z Dalmacijom, zdvora, sgriši*. (Kosor, 1980: 92)

- d) Riječi s prijedlogom *uz* kao prefiksom – *uzkrsnu, uzkrisi, uzkopane, uzslužiti, uztegne, uztrpljenja, uzspomena... Uskrsa, uskrisivaše, uskrsnu, s ustrpljenjem.* (Kosor, 1980: 92)
- e) Riječi s prijedlogom *ob* kao prefiksom – *obći, obslužiti, obsluživati, obsidnuta... općeni, općaše, od općenja.* (Kosor, 1980: 92)
- f) Riječi s prijedlogom *pod* kao prefiksom – *pod Crnom Gorom, pod krilom, podpisane, podsipaše, potpis, odpisane...pot kojim.* (Kosor, 1980: 92)
- g) Riječi s prijedlogom *nad* kao prefiksom – *nadodila, s nadpisom... naskoči, naskočiće.* (Kosor, 1980: 92)
- h) Riječi s prijedlogom *brez* kao prefiksom – *brez grija, brez pristanka, breze sveg.* (Kosor, 1980: 92)
- i) Riječi s prefiksom *raz* – *razčini, razcvili, razcviliste, razpolovi, raztuži se, raztužena, razkana... na raskršću, raspete, rasrdi, rastaviti, raširiše.* (Kosor, 1980: 92)

U daljnjem će se tekstu prikazati primjeri veze sufiksa s osnovom ili usred riječi (Kosor, 1980: 92-93):

- a) bs > bs: *u sobstvu, sobstva, bogoljubstvo.*
- b) bk > pk: *šipka, šipke*
- c) dc > c: *srce, srcem, u srcu, Biograci.*
- d) dč > č: *srčano, srčba, srčbu.*
- e) dk > tk: *slatki, slatke, slatkoga, ritke, britke.*
- f) ds > s: *gosposke, gosposki.*
- g) kd > g: *igda, svagdi, svagdanja, svagdanja.*
- h) sd > z: *vazda.*
- i) stn > sn: *nečasni, izvrsnu, propasni, korisno, kriposno, bolesnik.*
- j) stb > zb: *izbinom, izbine.*
- k) šb > žb: *zadužbine.*
- l) tc > c: *smrce, vruci, ocu, sveca.*
- m) 1) tć > ć: *znaću, dilovaće, rastaće se, pridobićeš, daću, imaćemo.*
2) tć > t(i)ć: *uživat će, robiti ću, slaviti ću, imati ću, prositi će.*
- n) žc > šc: *od Prološca.*
- o) žk > šk: *teške, teško, na mušku, s muški, viteški.*
- p) 1) žt > št: *lupeštva.*
2) žt > žt: *lušežtvu.*

Grabovac također poput svojih suvremenika piše zanaglasnice sastavljeno s drugim vrstama riječi. Neki su od primjera: *Boghbi – Bog bi, upakluSu – u paklu su, tiSi – ti si, tkoje – tko je, ugnemuSu – u njemu su, zlaje – zla je, kadatije – kada ti je, sadme – sad me, dokte – dok te...* (Kosor, 1980: 93).

U pisanju prijedloga *s* ili *sa* češća je pojava samoga *s* pa čak i ondje gdje se očekuje *sa*, npr.: *s svetim, s začuđenjem*. Osim toga, česta je pojava izostavljanja i jednog i drugog oblika: *Ovdi dođe svojom vojskom, Pođe svita na bolji, Kad budete svita poći...* Prijedlog *sa* najčešće se upotrebljava ispred zamjenica *mnom* i *sav*: *sa mnom, sa svim, sa sve strane, sa svim tizim, sa svom...* (Kosor, 1980: 93)

U pisanju prijedloga *nad, niz, pod, od, prid* i *uz* Grabovac dodaje glas *a*: *nada nj, nada se, niza nj, niza se, niza te, poda nj, prida nj, prida se, uza nj, oda svega...*

Posebnosti sa samoglasnikom *a* ističu se i u pisanju trećega mjeseca, odnosno ožujka pa Grabovac u svom djelu piše: *na dvajest pet ožujaka, ožujaka miseca, miseca ožujaka* (Kosor, 1980: 95).

5.4.1. Odras jata

Kako nam je već poznato da Grabovac potječe iz Dalmatinske zagore, točnije iz Vrlike, onda nas ne će iznenaditi činjenica da je pisao štokavskom ikavicom. Stari glas *jat*¹⁵ (ě) u ikavici se odražava kao *i*, no u nekoliko riječi imamo i primjer da se odražava kao *e* (Kosor, 1980).

Navedena posebnost ističe se u riječima *ovde, onde i gde*, pored ikavskih oblika *ovdi, gdi, nigdi, svagdi*, Grabovac se odlučio na pisanje *ovde, onde*, tako u pisanju osim ikavskog refleksa jata imamo i ekavski (Kosor, 1980: 96).

Još jedna od posebnosti je prijedlog *prema*, koji Grabovac piše s glasom *a*, pa imamo primjer: *pram ocem, pram podne...*

Ostale riječi pisao je tipičnom ikavicom, u korijenu riječi: *bijeg – biži, bižati, pobiže; bijel – bilo, bil, bila; bilježiti – obilžje, bilig, zabilžio; besijediti – besiditi, probesidi; cvijet – cvit, cvitati; čovjek – čovik; djeca – dica; djevojka – divojka; dvije – dvi; gnijezdo – gnizdo; grijeh – griji, grisi; koljeno – kolino; lijek – lik, likarija; mjesec – misec; mlijeko – mliko;*

¹⁵ U hrvatskom standardnom jeziku refleks je jata /ije/je/; u štok. dijalektima može biti i /i/ i /e/, u čakavskima također /i/ i /e/, a u kajkavskima /e/ i diftonške inačice. Razvio se iz praindoeuropskog monoftonškoga dugog e /ē/ te monoftongizacijom praslavenskog dvoglasa /ai/ i /oi/ u nekim položajima. (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=28821>)

njedra – iz nidara, od nidara; pijesak – pisak; rijetko – ritko, sjediti – siditi, sidoše; slijediti – sliditi; tijelo – tila; umije – razumiti, umi; vijek – vik, uvik; vjetar – vitar; zvijer -zviri; zvijezda _ zvizda...(Kosor, 1980)

Isto je i u prefiksu *prě*: *privare, privelike, pridobiti, pribiva, pridaje, priduboke ...*

Priloge *prije i poslije* bilježi: *posli, najpri, pri bijaju...*

U glagolskim oblicima ima: *umriti, gorjeti, živit, živiže, imadijaše, znadijaše itd.*

Neodređene su mu zamjenice: *niko, niki, nike, ništo...*

Jedna od značajka ikavskoga govora jest da se samoglasnici *a* i *o* u riječima *rasti, krasti* i *grob* zamjenjuju samoglasnikom *e*: *resti, kresti, greb*. U Grabovčevu djelu Kosor za riječ *rasti* pronalazi oba primjera: *raste, poraste, zareste*, također isti primjer imamo za riječ *grob*: *u grobnicu, činiti greb*, a za riječ *krasti* nalazi samo primjere sa samoglasnikom *a*: *krasti, kradu* itd. (1980)

Kada govorimo o pravopisu, valja spomenuti sažimanje samoglasnika, što je također jedna od odlika Grabovčeva jezika. Odnosi se na riječi u kojima se dva samoglasnika nađu jedan pored drugoga, a to se događa na više načina: ispadanjem suglasnika *j*, gubljenjem suglasnika *h*, prelaženjem suglasnika *l* u *o* na kraju riječi i na kraju sloga te gubljenjem *k, v i ž* (Kosor, 1980: 101).

1) ispadanje suglasnika *j*:

-ako se nađe između dva a-a: *stajati/stati, stajaše/staše, stajala/stala*;

-između o-e: *od mojeg/od mog, tvojeg/tvog, svojega/svoga, kojega/koga*;

-između o-a: *pod pojasom/pod pasom*,

- u odnosnim zamjenicama koji, koja, koje: *ki, ka, ko, ke*,

2) gubljenje suglasnika *h*:

- između dva a-a: *strah/stra, siromah/siroma, Abraham/Abram*

- između dva o-o: *oholost/olost, oholosti/olosti...*

- između dva e-e: *Betlehem/ Betlem*.

Tipične značajke za područje Zagore i samu ikavicu riječi su koje završavaju na *a*: *upa, doša, reka, zva drža, lega, čaka, paka* itd., no u djelu Kosor pronalazi i riječi koje završavaju na *o*, što nam daje naslutiti koliko je naš jezik u samo jednom narječju raznolik: *steko, u pako...*(Kosor, 1980: 102)

- Gubljenje glasova *v i ž*: *amo, moš*.

U Grabovčevu pravopisu ističu se posebnosti u pisanju suglasnika. Najuočljiviji je suglasnik *h* koji nam već u nazivu Grabovčeva djela privlači pozornost, *jezika iliričkoga aliti arvackoga*. Za Grabovca možemo reći da se igra s glasom *h*, ponekad ga je izostavljao, a ponekad ga je umetao, ako ćemo govoriti o pravopisu, možemo reći da ga nije pravilno upotrebljavao, ali možda se ovaj slučaj više može pripisati pjesničkoj slobodi.

- a) gubljenje suglasnika *h* na početku riječi: *tio, oće, itar, odi, rani, alje, o rastu, Rvati* itd.
- b) gubljenje suglasnika *h* u sredini riječi: *nadane, Muameda, njiov, u strau, siromae, pet krua...*
- c) gubljenje suglasnika *h* na kraju riječi: *od mnogi, stari, nji, bija, pita, viđa, reko, naču, steko, propado* (Kosor, 1980: 103-104).

U početku 18. stoljeća glas *h* je iščeznuo u govoru Grabovčeva rodnoga kraja i susjednoga prostora. U najviše je primjera potpuno nestao, drugdje se na njegovu mjestu našao *j* ili *k*. Pogledom na djela hrvatske književnosti u kojima je nalazio glas *h*, pisac ga je nastojao unijeti u svoj jezik. To mu je djelimice i uspijevalo, ali se dosta i dvoumio. Nigdje se ne osjeća toliko šarenilo kao u slučaju glasa *h*. Gubljenje glasa *h* događalo se na početku riječi, u sredini i na kraju: *oću, oćeš; uzdanu, sarani; reko, od rečeni...* Glagol *htjeti*, u vrličkom kraju *tit*, prelazi u *ktiti* (Šimundić, 1985).

Osim što ga nije upotrebljavao gdje mu je mjesto, Grabovac je znao na mjesto suglasnika *h* ubaciti i pokoji drugi suglasnik:

- suglasnik *k*: *ktiste, ktio, patrijarka, malaknu, tanakan...*
- suglasnik *v*: *kruva*;
- suglasnik *j*: *grije, Mijovila, nijjovi, tijo, grijota*.

Još je jedna značajna iznimka to što umjesto *hv* piše *f*: *fala, falimo, pofatani, ufatiše* itd.

Suglasnik *j* također donosi neke posebnosti. Specifičnost je umetanje glasa *j* na početku zamjeničkih oblika: *još jih, sta jim, da jih smoči, žalosna jim majka...*

Glas *v* Grabovac ne piše iza glasa *b* i *i* u skupini *vlj* ispred *lj*: *obveseliti/obeseliti, se obeseli... crljeno*, a u tuđici *Kroacija* ga umeće pa piše *Krovacija*.

Suglasnik *l* Grabovac inače upotrebljava na pravim mjestima, u riječi *želio*, Grabovac kao izuzetak piše *želija*, također se ističe još jedna od posebnosti gdje očekujemo *l*, a pojavljuje se glas *lj*, umjesto *molba* Grabovac piše *moljba, moljbom* te za taj oblik nemamo objašnjenja.

Osim suglasnika imamo i skupine glasova. Refleks -šć- proizlazi iz skupine *stj ili skj*: Iako rijedak, može se pronaći u Grabovčevu tekstu pa tako nalazimo primjere za *utočišće, počašćen, zapušćati, pušćaš, prašća* itd. Također imamo riječi koje se pridržavaju skupine -*stj*- i ostaju nepromijenjene: *kripostju, mudrostju, koristju, oblastju*. (Kosor, 1980: 107)

Skupina -*jt*- dosljedno daje glas *ć*: *obaći, izaći, naći, doći, proći*. Skupina -*jd*- ponekad daje glas *đ*: *izađe, prođe, nađeš, dođoše, pođi*, a ponekad ostaje bez promjene: *izajde, izajdimo, najde, dajdoše, obajdoše, zajde*. Također se od glagola *ići, prići, otići* ponekad ispuste i stariji oblici: *iti, priti, otide* itd. (Kosor, 1980: 107).

Kod skupine -*tj*- nailazimo na različite primjere, ponekad se piše slovom *ć* (*treći, trećemu, treću, u trenuće, brez trenuća*), a ponekad se piše bez promjene (*odmetnutje, bitje, začetje, uskrsnutje, rasutje, nadanutje*), isto tako imamo i riječi koje se pišu na oba načina: *braća/bratja* (Kosor, 1980: 108).

Proučavajući Grabovčevo djelo, Kosor utvrđuje da se Grabovac dvoumi oko pisanja *Božji i vražji*, jer ih ponekad piše sa -*iji*: *Božiji, vražiji*. (Kosor, 1980: 109)

Skupine *pj* i *vj* – pišu se bez izmjena: *na kopju, kopja, zdavje, ljubavju, krvju*, kao izuzetak imamo: *kaplja, od zdravlja, ugljevlje*. (Kosor, 1980: 109)

Osim glasovnih promjena, više primjera pronalazimo za suglasničke disimilacije:

- a) *mn > vn* – *tavne, tavna, u tavnici iz tavnice*, no disimilacija se ne provodi dosljedno pa imamo i primjere za: *iz tamnice, u tamnosti...*
- b) *mnj > mlj*: *pomlja, pomlje, pomlju, pomljom*
- c) *zn > zl*: *zlamenja, zlamenje, zlamena*
- d) *bn > vn*: *čarovnice*
- e) *ljenje > lenje*: *poželenje, grljenje, želenje, naselenje, izgubjenje*.

Kao posebnost Grabovčeva jezika Kosor ističe skraćivanje i gubljenje suglasnika (1980: 111). Kod Grabovca je najčešći primjer gubljenja dentala *d* i *t*, i to ispred nastavka -*stvo*: *proklestvo, proklestva, od brastva, bogastva, gospostvo, u rostvu*; ispred sibilanta *c*: *smrca, smrce, bracu, sveca, Biograci*.

Dental *t* se gubi još u skupini -*stn* i ispred nastavka -*ski*: *nečasni, žalosne, izvrsnu, propasni, korisno, kriposno, bolesnik, hrvaskoj, spliski, rvackome, rvacku, ljuckoga, ljucki*; također ga ne piše ni u futuru I.: *biće, davaće, dilovaće, pridobićeš, skратиću, daću*.

Dental *d* redovito se gubi u skupini *-dn-*: *panu, pripane, pane*.

Također imamo i gubljenje sonanta *l*, gdje Grabovac ne piše blagoslov, već: *blagosov, blagosivlje, blagosivaj*.

Glas *v* gubi se u riječima koje imaju nastavak *-stvo*: *u kraljestvu, kraljestva, kraljestvo*.

U futuru I. nailazimo na gubljenje glasa *ć*: *moće, moćeš, doće, doću, pomoće, proće, steću, reće, priteće, ićeš...*

Sufiks *-nji* nasuprot književnom *-ni*: *svitovnjeg, vičnje, iztočnja, od zapadnje, siromašnji*.

Na kraju riječi dodaje suglasnik *n*: *doklen, odavlen, dotlen*.

Zamjenjuje *lj* sa *nj*: *Soliljani, neoskrvljen, isto tako piše i od Vrljike, Vrljičani*, a ima i primjera gdje piše *Vrlika*.

Rotacizam se zamjećuje u prezentu glagola *moći*: *more, moremo...*

5.5. Gramatičke osobitosti

Posebnosti u imenskim oblicima

Imenice *otrov, glad, rat* i *vlas* Grabovac piše dvoumeći se između ženskoga i muškoga roda. Grabovac ih piše u muškom rodu: *otrov od žena, otrove sestri dade, stade pitat otrov; od golema glada, od glada, gladi (N mn.); ki su rati, koji rati, rata od Kandije; vlasu, digoše se na njem vlasi, obrijaše vlase*.

Ponekad za riječ *oči* upotrebljava izraz *oke*, što njegovi dalmatinski suvremenici nemaju u svojim djelima.

Ponekad imenice s osnovom na palatalni suglasnik dobivaju nastavak *-e* umjesto *-u*: *sveti križe*; nastavak *-e* piše u još ponekim riječima: *pute, glase, dvore, sude, dare*.

Neke od imenica muškoga roda u nominativu množine Grabovac piše kraćim oblikom: *stupi, rati, kralji, lavi, kipi, gladi, ključi, crvi, glasi, listi, časi, didi*; dužim oblikom piše riječi: *valovi, zidovi, vitezovi, sudovi, ovnovi, šatorovi, knezovi*; a u obama oblicima piše: *sini, sinovi*. Iz toga proizlazi da je Grabovac znao za oba oblika, a upotrebljavao ih je po potrebi, odnosno kako je sam procijenio da bi se uklopilo u njegov tekst.

Imenice ženskoga roda u instrumentalu jednine imaju nastavak *-om* i *-ju*, više pozornosti privlače imenice na *-ju* jer nisu svakidašnje: *ljubavju, z dužnostju, pod oblastju, milostju, s kripostju, jakostju, mudrostju, s lažju*.

Imenicu *noga* u genitivu množine očekujemo kao riječ *nogu*, no Grabovac piše riječ *noga*.

Imenice e-sklonidbe u dativu množine Grabovac piše s nastavkom *-am*: *drugaricam, kantam, crkvam, dušam, agam...*

Imenice e-sklonidbe u lokativu množine imaju tri nastavka *-a(h)*, *-am*: *u knjiga, u ruka, u muka, u potreba, u pustinja, u bara, u mriža; knjigam, u tugam, u dojkam, u rukam...*

Rabi i nastavak *-ami*: *suzami, rukami, pod nogami, ženami, s trgovinami, s moljbami*. (Kosor, 1980: 114).

Zamjenice

Grabovac ne upotrebljava zanaglasnicu *ju*, već samo piše *je*: *od sebe je, na pamet je svu nauči, mučiti je strašno staše, jer je nauči, da je budeš držala, da je oslobodi, moš je uzet, Bog mu je je odlučio...*

Grabovac umjesto oblika *nama* i *vama* upotrebljava starije oblike kao što su *nami* i *vami*.

Upitno-odnosna zamjenica *tko* u Grabovčevu se tekstu kao upitna zamjenica piše *tko*, a kad je u pitanju odnosna, onda ju piše kao *ko*: *uzrok toga tko je pravi, tko će te pomoći, izbaviti tko će ktiti; blago onom ko ga slidi, ko ga se dodi*.

Pokazne zamjenice *ovaj* i *onaj* Grabovac ne upotrebljava, kako u njegovu djelu tako i u njegovih suvremenika nailazimo samo na zamjenice *ovi* i *oni*: *ovi narod dođe, valja piti ovi sumpor, događaj gledaj ovi, znam dan oni*.

Isto tako pokaznu zamjenicu *taj* Grabovac piše *ta* ili *ti*: *ta mir, ta zakon, ta grad; u ti čas, po ti način*, u instrumentalu dodaje se sufiks *-zi*: *s tizim načinom, tizi naroda, s tizim ženami, među tizim vojskam*.

Kao kod zamjenice *tvoj*, ponekad zamjenice *moj* i *svoj* dobivaju sufiks *-zi*: *pod mojizim štitiom, svojizime velikim milosrđem, svojizi bana, svojizima trgovina...*

Umjesto posvojnih zamjenica *njegov*, *njezin* i *njihov*, Grabovac piše osobne zamjenice: *poslušajte njega glase, ruke njegov raspete, velika su njegov čudesa, nje dila, prijatelj nje, nje roditelji, nji opačine, nji dila, nji imena...*

Pridjevna zamjenica *takav* i *takva* u Grabovčevu jeziku glasi: *otvrdnik taki, čovik taki, taki je običaj, taka slika*. (Kosor, 1980: 125)

Pridjevi

Ponekad uz određeni oblik pridjeva piše i neodređeni: *jednog mrtva ubijena Čifutina, poslušajte jednog lipa događaja, za svoga dobra prijatelja, jednog bogata trgovca.*

Grabovac ponekad provodi sibilizaciju u pridjevima koji se u današnjem jeziku pišu bez promjene: *sveti jezu mnozi, niste glusi, žestoci junaci, biće oni jaci, svi kolici...*

U pridjevima koji završavaju na *-ih* dolazi do gubljenja glasa *h*: *zli dila, zlih i sramotni riči, lipi darova, svoji sinova, od nevirni ruku, radi naši grija, ponizni, mnogo ljuti rana.* (Kosor, 1980: 129)

Brojevi

Brojevi od jedanaest do dvadeset imaju umetnut suglasnik *j* između samoglasnika *a-e*: *jedanajest, dvanajest, osamnajest, dvajest.* (Kosor, 1980: 132)

Glagoli

Grabovac piše kraći infinitiv bez krajnjega *-i*: *zlo podnositi tko to može, lakomi se imati veće, naučiti jih, pođe osvetiti se.*

Glagole *nemati, nemam, nemaš* Grabovac piše: *nejmam, nejmaš, nejma.*

Umjesto *zidati, noćiti, obirati, glodati, otvarati, zatvarati* i *naslanjati* Grabovac piše: *zidati, noćeti, oberati, glodati, otvorati, zatvorati, naslonjati.*

Poneki glagoli umjesto nastavka *-e* imaju nastavak *-u*: *stoju, kleču, ciču, radu, razvlaču.*

Umjesto glagola *uzevši* piše zastarjeli oblik *uzamši*. (Kosor, 1980: 134)

Kako je Grabovac pisao po uzoru na svoje suvremenike te po uzoru na franjevačke svećenike, ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je njegovo djelo napisano prema govoru vrličkoga kraja, no zajedničkih poveznica dakako da ima. Neke od njih su: *greb* umjesto *grob*; *gnizdo* umjesto *gnijezdo*; *nidra* umjesto *njedra*; *more* umjesto *može*; *prokletstvo* umjesto *prokletstvo*; *ko* umjesto *tko*; *čela, tica, šenica* umjesto *pčela, ptica, pšenica*; *taki, onaki, ovaki* umjesto *takav, onakav, ovakav*. (Kosor, 1980)

5.6. Leksičke osobitosti

Obrađujući Grabovčevo djelo, Kosor (1978) uspoređuje Grabovčev rječnik s *Rječnikom hrvatskoga ili srpskoga jezika* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (poznatim i kao Akademijin *Rječnik*, dalje: AR). Taj je *Rječnik* izlazio od 1880. do 1976., a smatra ga se najvećim slavenskim leksikografskim djelom. Kosor je analizirao koje se riječi nalaze u Akademijinu *Rječniku*, koje riječi imaju različito značenje od onoga u *Rječniku* i koje je riječi Grabovac upotrebljavao, a da ih ne nalazimo u *Rječniku*.

Kao što je već pisano, Grabovac je dugo izbivao iz domovine, stoga nije ni čudno što u njegovu jeziku ima puno riječi stranoga podrijetla. Poznao je latinski i talijanski jezik, mletački dijalekt, materinski jezik prepun turcizama koje su Turci ostavili kao baštinu nakon svoje dugogodišnje vladavine (Kosor, 1979: 38). Kako je bio franjevac, u djelu ima riječi i iz hebrejskoga i grčkoga jezika. Prema tome može se reći da je Grabovac u svoje djelo sjedinio sva znanja koja je imao.

Radi lakšega snalaženja Kosor riječi razvrstava u tri podnaslova: 1. Riječi Grabovčeva *Cvita* kojih AR nema, 2. Riječi Grabovčeva *Cvita* koje u njemu imaju jedno, a u AR drugo značenje, 3. Riječi za koje *Cvit* pruža stariju potvrdu negoli izvori AR (Kosor, 1979: 39).

Kosor je sve riječi detaljno istražio te ih poredao abecedno, u daljnjem tekstu će se predstaviti samo neke od njih kako bi se upotpunila slika leksičkih obilježja, većinskim dijelom za sva slova imamo imena i prezimena, nazive gradova i država, no naglasak će se staviti na riječi koje označavaju neki pojam, radnju i sl.

5.6.1. Riječi Grabovčeva *Cvita* kojih Akademijin *Rječnik* nema

A

Riječi koje započinju glasom *a* uglavnom se odnose na imena ljudi, ponajviše muškaraca: *Abdala*, *Almo*, *Ašmadeo*, *Atolija* itd.; i gradova: *Arakleja*, *Aršanga*, *Avarna* (Varna u Bugarskoj). Osim tih riječi valja spomenuti da Grabovac za stanovnika Albanije upotrebljava izraz *Albanež* ili *Arbanež* (Kosor, 1979: 40).

B

U popisu riječi koje započinju glasom *b*, valja istaknuti riječ *balečiti se*, koja se odnosi na nesvršeni glagol *rugati se*, i riječ ženskoga roda *blaza*, što bi značilo utvara ili prikaza. (Kosor, 1979: 41)

D

U popisu riječi koje započinju glasom *d*, ističu se riječi *dokaza*, što bi značilo uhoda, i riječ *drljačiti*, koja predstavlja nesvršeni glagol skupljati (Kosor, 1979: 42).

F

Ovdje valja istaknuti riječ ženskoga roda *fala*, koja je talijanskog podrijetla (*falla*), a odnosi se na pukotinu, rupu, napuklinu. (Kosor, 1979: 43)

G

Umjesto riječi poglavica, Grabovac upotrebljava izraz *glavovođa*, a zemlju Gota naziva *Gocija*. (Kosor, 1979: 43)

H

U popisu riječi koje započinju glasom *h* imamo izraze kao što su *hipnja*, odnosno požuda ili strast; pridjev *hipovnji*, od riječi *hip*; *holostiv*, što bi značilo ohol; i riječ ženskoga roda *hudobina*, što bi značilo vrag, hudoba (Kosor, 1979: 44).

J

Prilog *jasno*, razgovijetno Grabovac piše *jasovito*; iako najčešće upotrebljava riječ *vojniki*, u jednom dijelu umjesto *vojniki* piše *jožuanin*; i riječ latinskog podrijetla *jubileo*, upotrebljava kada misli na svetu godinu ili sveto vrijeme (Kosor, 1979: 45).

K

Riječ ženskoga roda *krucijata*, odnosi se na križarsku vojsku; imenica muškoga roda *kunji* odnosi se na kunića (Kosor, 1979: 45).

L

Lisičanstvo bi značilo lukavost, prepredenost; za riječ *lupadin*, Kosor zaključuje po kontekstu da bi mogla značiti lopov (Kosor, 1979: 46).

N

Izdvajamo riječi *naarmati*, što bi značilo naoružati; *nadžaklija*, što bi značilo vojnici oboružani buzdovanom; i *nebge*, što bi predstavljalo okove (Kosor, 1979: 47).

O

Zanimljiva je riječ koja označava svratište ili konačište, a Grabovac ju piše *općenoćstvo* (Kosor, 1979: 48).

P

U popisu riječi koje započinju glasom *p* izdvajamo *podbuđivati*, što bi značilo pobuđivati, poticati i sl.; *podobligavati se*, što bi značilo obavezivati se; *polovjernost*, što bi značilo krivovjerje; *prepredenjak*, što bi značilo lukav čovjek; *pristidovati se*, odnosno bojati se; prodometan, odnosno snalažljiv. (Kosor, 1979: 49)

R

Valja istaknuti riječ *razlogovati*, što bi značilo raspravljati. (Kosor, 1979: 50)

S

Zanimljive su riječi *siđilj*, kao pečat; *siguranca*, kao osiguranje. (Kosor, 1979: 51)

Š

Kosor pronalazi riječ *škobiti* za koju pretpostavlja da znači susresti, sastaviti se; *škomljavina* bi označavala režanje, štektanje; *šampaturov*, odnosno tiskarov. (Kosor, 1979: 52)

T

Zanimljiva je riječ *trckati*, što bi značilo dodirivati, doticati se. Ova se riječ još uvijek može čuti u dijalektu: „Što trčkaš više“, u smislu ostavi i ne diraj. (Kosor, 1979: 54)

5.6.2. Riječi Grabovčeva Cvita koje u njemu imaju jedno, a u Akademijinu Rječniku drugo značenje

B

Riječ *buk* u Grabovca ima značenje skupina, grana naroda, a u AR ima značenje za bukvu i buku. (Kosor, 1979: 56)

C

Riječ *cvrkati* u Grabovca ima značenje glasno ljubiti, a u AR ima značenje cvrčati. (Kosor, 1979: 56)

L

Riječ *ložnica* u Grabovca ima značenje korice mača, a u AR ima značenje spavaća soba ili postelja. (Kosor, 1979: 57).

P

Riječ *putništvo* u Grabovca ima značenje stanje putnika, hodočašćenje, a u AR ima značenje putovanje (.Kosor, 1979: 57)

5.6.3. Riječi za koje *Cvit* pruža stariju potvrdu negoli izvori Akademijina *Rječnika*

B

Riječi *balek*, odnosno *ruglo*; *beduast*, odnosno *zloćudan*; *bumba*, odnosno *bomba*. (Kosor, 1979: 59)

Č

Riječi *čador*, odnosno *šator*; *čevrljati*, odnosno *brbljati*. (Kosor, 1979: 60)

Ć

Riječ *ćitap*, odnosno *knjiga*. (Kosor, 1979: 60)

D

Riječ *dušmanluk*, odnosno *krivovjerje*. (Kosor, 1979: 60)

K

Riječi *kikaš* opisuje čovjeka koji nosi bradu i dugu kosu; *krotiti*, odnosno *ići dolaziti* (Kosor, 1979: 62).

N

Riječi *nabasati*, odnosno *naići na nešto*; *namaknuti*, odnosno *dovesti, namamiti* (Kosor, 1979: 64).

O

Riječi *oćali*, odnosno *naočale*; *okoprčan*, odnosno *živahan, okretan* (Kosor, 1979: 65).

S

Riječi *saboriti*, odnosno *vijećati*; *stopanica*, odnosno *domaćica*; *sunetiti*, odnosno *obrezivati* (Kosor, 1979: 67).

Z

Riječi *zabasati*, odnosno *zalutati* ili *zaći s puta*; *zacenuti se*, odnosno *izgubiti dah*, *ukočiti se*, *ugušiti se*; *zausti*, odnosno *započne govoriti* (Kosor, 1979: 70).

5.7. *Od naravi i čudi rvacke*

Ovdje se donosi izvadak iz jedne od najpoznatijih pjesama iz *Cvita razgovora*, naslovljene *Od naravi i čudi rvacke*. Na primjerima iz njezinih stihova pokazat će se neka od istaknutih obilježja Grabovčeva jezika.

Da b' Rvati¹⁶ skladni bili,
ne b' ovako žalost pili:
reko, da bi sklad imali,
svim bi svitom¹⁷ ti
vladali.

Na oružju junak vrli,
svaki kralj ji¹⁸ zato grli
i na službi svojoj drže,
pak s' među se oni prže.

Kad kralj oće da kog srve,
tad Rvate meće¹⁹ prve,
a dobitak kad se dili,
tad pitaju: »Gdi ste bili?«

Vino nose, vodu piju,
zašto krvcu prolivaju?
To goleme jesu stvari,
al na njima jest grih stari.

Gdi postanu godi rati²⁰,
svaki kralj ji zove brati,
a kada se oni smire,
nikakve su, vele, vire.

Ne miluje, neg već kara,
žive peče, mrtve para.
Nevolja je tugu zvala,
rđa bo je vrilo zala.

Napala je na nje rđa,
stvar ne more biti grđa.
Među se se biju, kolju
i u kući i napolju.

Što u glavi godi vrže,
to mu nitko ne iztrže²¹.
Na oružje, veslo jaki,
drugi narod ne bi taki.²²

Priuzeše zemlje, grade²³,
jedno drugo sada krade.
Dobra, koja prija biše,
sad se u zlo prominiše.

Da bi reka²⁴ tebi paka,
sad nji dila sva s' opaka.
Ne poznaju roditelja
nit imaju prijatelja.

Svako oće mudro da je,
podbuđuje vižle, laje.
Svako znade odgovore,
ide sa zla sve na gore.

Stara ljubav nije bila,
da j' rvacku nadodila;
milosrđa i ljubavi
sve s' okrenu u grubavi.

Sluša ženu, a ne brata,
što mu laje iza vrata.
Stoji kao i sirota,
rugo²⁵ svita i sramota:

ne imade on pameti,
nego samo znade kleti.
Jednom lipo kako cvaju,
sada kano psine laju.

Ako to Bog ne providi,
evo gore sve to slidi.
Žalosni su kako slipi,
ti pomozi, Bože lipi!
(Grabovac, 1747: 276)

¹⁶ Gubljenje suglasnika h: *Rvati, rvacke, oće, reko, ji, rđa, nji, na nje*.

¹⁷ Ikavski odraz jata: *svitom, dili, gdi, prolivaju, grih, vire, vrilo, priuzeše, prominiše, dila, svita, lipo, slidi, slipi, lipi*.

¹⁸ Umetanje protetskoga j: *ji*.

¹⁹ Izraz koji se upotrebljava u vrličkom kraju, a sinonim je za riječ *staviti/stavlja*, također umjesto *može* Grabovac piše *more*; umjesto *znati/zna* piše *znade*.

²⁰ Neke od imenica muškoga roda u nominativu množine Grabovac piše kraćim oblikom: *rati*.

²¹ Riječi s prijedlogom *iz* kao prefiksom bilježe se morfonološki: *iztrže*.

²² Pridjevna zamjenica *takav* i *takva* u Grabovčevu jeziku glasi: *taki*.

²³ Imenicu m. r. *grad* Grabovac u akuzativu množine bilježi kraćim oblikom: *grade*.

²⁴ Tipične značajke za područje Zagore i samu ikavicu jesu riječi koje završavaju na *a*: *reka, paka*.

²⁵ Gubljenje sonanta *l*: *rugo*.

6. Zaključak

Fra Filip Grabovac, franjevac, književnik, vojni kapelan, buditelj nacionalne svijesti... Teško je reći bismo li pisali brojna djela o njemu i njegovu djelu da mu sudbina nije bila tragična. Ipak, sa sigurnošću možemo tvrditi da je njegova sudbina doprinijela da ga svi zamijete i na trenutak se zapitaju tko je on bio. Grabovca su od rane životne dobi odgajali franjevci, što se i vidi u njegovu jezičnom izrazu, te je s vremenom i on postao dio njih. Franjevci su uglavnom pisali o vjeri i moralu, no Grabovac se kao predstavnik prosvjetiteljstva 18. stoljeća želio približiti narodu te odstupa od tradicije i piše prvu franjevačku knjigu sa svjetovnom tematikom. Iako nije umjetnički visoke vrijednosti, svakako je bila novost. Djelo je namijenio puku, no čitali su ga i viši članovi društva. Živio je u vremenu kad je Dalmacija bila opustošena zemlja, vladala je glad i siromaštvo. Kao vojni kapelan nagledao se brojnih sudbina svojih vojnika, mnogi su živote dali, a da ni sami nisu znali zašto. Ogorčen i tužan zbog potlačenosti svojega naroda, sve svoje misli smjestio je u *Cvit razgovora*. Htio je pobuditi nacionalnu svijest i osvijestiti narod da se bori za svoju zemlju, a ne za mletačke i turske ideale. Ubrzo nakon što je djelo izašlo u javnost, Grabovac je optužen da je pisao protiv vladajućih te njegovo djelo slovi kao „knjiga opasnih namjera“ (Čoralić, 2004). Grabovac je svojim djelom objedinio sva svoja znanja te je pisao sve što mu je bilo na duši, s tim da se nije bojao osude jer, kako je sam rekao, djelo je pisao za zabavu puka.

Grabovac u naslovu *Cvita razgovora* jezik naziva *iliričkim* ili *arvackim* te time nastavlja tradiciju hrvatskih pisaca koji su u svojim djelima, posebice u naslovima, isticali da pišu na hrvatskom jeziku.

Osnova je *Cvita* štokavska ikavica, a i po ostalim obilježjima potvrđuje se njegova pripadnost jeziku franjevačke književnosti. Bosanski su franjevci pisali „pravim 'bosanskim' književnim jezikom, po svojim dijalekatskim obilježjima novoštokavskim ikavskim. On se tada počeo sve više širiti i u drugim predjelima izvan Bosne. Bio je to, zbog djelovanja i na široke slojeve priprostih i na odabrane izobražene čitatelje, snažan prinos konstituiranju i konsolidaciji nadregionalnoga hrvatskoga književnoga uzusa koji je polagao temelje standardizaciji.“ (Katičić, 2013: 37).

Grabovčev je jezični izraz najviše istražio Kosor. Detaljno je proučio slovopis, pravopis, gramatičke i leksičke osobitosti. Valja istaknuti jednu od osnovnih posebnosti Grabovčeva jezika, a to je gubljenje je suglasnika *h*. Već u naslovu djela Grabovac daje naslutiti da ćemo ga po tome poznati (*jazik arvacki*). U leksičkom dijelu Kosor uspoređuje

rječnik *Cvita* s Akademijinim *Rječnikom*. Ističu se tri skupine: riječi kojih nema u Akademijinu *Rječniku*, one koje imaju različito značenje od onih u Akademijinu *Rječniku* i one riječi za koje je potvrda u Grabovca ranija negoli ju navodi Akademijin *Rječnik*.

Može se reći da je Grabovac bio odvažan, nije se bojao osude, nego je htio govoriti javno. Takav ga je nastup koštao života, ali zato ga se i danas spominje. Postao je uzor i drugim poznatim osobama, među njima se najviše ističe Andrija Kačić Miošić, a njegovo je djelo zaslužilo svoje mjesto u hrvatskoj jezičnoj baštini.

7. Literatura

- Botica, S. (1990). *Filip Grabovac*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti.
- Botica, S. (1998). *Grabovčevo djelo u suodnosu s usmenom/pučkom književnosti i Kačićem*. U: N. Strukan (ur.), *Znanstveni skup Fra Filip Grabovac u kontekstu hrvatske kulture* (103.-112.). Vrlika; Sinj: Poglavarstvo grada Vrlike: Matica hrvatska Ogranak Vrlika: Matica hrvatska Ogranak Sinj
- Brozović, D. (1978). „Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti“ (9.-83.) U: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu i Liber.
- Čoralić, L. (2004). „Knjige opasnih namjera“ dalmatinskog pisca fra Filipa Grabovca (1697.-1749.). Zagreb: Hrvatski institut za povijest
- Eterović, K. (1927). *Fra Filip Grabovac: buditelj i mučenik narodne misli u prvoj polovici XVIII. vijeka: njegov život, rad i stradanje*. Split.
- Farkaš Brekalo, L. (2013). „Štokavski hrvatski književni jezik u 18. stoljeću.“ U: A. Bičanić (ur.), *Povijest hrvatskoga jezika. 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće* (163.-216.). Zagreb: Croatica.
- Golub, L. (2019). *Usmena epska pjesma u Grabovčevom Cvitu razgovora i Kačićevom Razgovoru ugodnom* (Završni rad) Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:066465>
- Grabovac, F. (1747). *Cvit razgovora naroda i jezik iliričkog aliti arvackoga*. Ur. Petrač, B. Zagreb: Kršćanska sadašnjost. 1998
- Grabovac, F. (1747). *Cvit razgovora naroda i jezik iliričkog aliti arvackoga*. Ur. Matić, T. Zagreb: JAZU. 1951.
- Grabovac, F. (1747). *Cvit razgovora naroda i jezik iliričkog aliti arvackoga*. Ur. Budiša, D. Zagreb: Školska knjiga. 2007.
- Grabovac, F. (1747). *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkog aliti arvackoga*. Ur. F. Švelec. Split.1986
- Holjevac, S.; Lisac, J.; Stolac, D. (2013). „Antologija djela iz 17. i 18. stoljeća.“ U: A. Bičanić (ur.), *Povijest hrvatskoga jezika. 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće* (532.-632.). Zagreb: Croatica.
- Jojić, Lj. (2015). *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

- Kašić, B. (2010). *Izbor iz djela. Stoljeća hrvatske književnosti, knj. 103*, priredila i transkribirala Darija Gabrić-Bagarić; Zagreb: Matica hrvatska.
- Katičić, R. (2013). „Hrvatski jezik u 17. i 18. stoljeću obuhvaćen jednim pogledom.“ U: A. Bičanić (ur.), *Povijest hrvatskoga jezika. 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće* (9.-74.). Zagreb: Croatica.
- Knezović, M. (2015). *Jezik Tomičeve Babuše u odnosu na Grabovčev Cvit* (Diplomski rad). Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:382616>
- Knežević, S. (2007). Nazivi hrvatskoga jezika u dopreporodnim gramatikama. *Croatica et Slavica Iadertina*, 3 (3.), 41-69.
- Kosor, K. (1979). Pogled u leksičko blago Grabovčeva “Cvita”. *Filologija*, (9), 37-72.
- Kosor, K. (1980). *Jezik fra Filipa Grabovca*. Zbornik Kačić XII (75.-151.).
- Moguš, M. (1993). *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus
- Novak, G. (2004). *Prošlost Dalmacije: Od Kandijskog rata do Rapalskog ugovora*. Split: Marjan tisak.
- Plejić, L. (1998). „Grabovčev Cvit razgovora u hrvatskoj književnoj historiografiji“. U: N. Strukan (ur.), *Znanstveni skup Fra Filip Grabovac u kontekstu hrvatske kulture* (29.-38.). Vrlika; Sinj: Poglavarstvo grada Vrlike: Matica hrvatska Ogranak Vrlika: Matica hrvatska Ogranak Sinj
- Prosperov Novak, S. (2004). *Povijest hrvatske književnosti: raspeta domovina*. Split: Marjan tisak.
- Soldo, J. A. (1998). „Vrlika koncem 17. i početkom 18. stoljeća.“ U: N. Strukan (ur.), *Znanstveni skup Fra Filip Grabovac u kontekstu hrvatske kulture* (15.-28.). Vrlika; Sinj: Poglavarstvo grada Vrlike: Matica hrvatska Ogranak Vrlika: Matica hrvatska Ogranak Sinj
- Stolac, D. (1996). Nazivi hrvatskoga jezika od prvih zapisa do danas. *Filologija*, (27), 107-121.
- Šimundić, M. (1985). Jezične osobitosti u „Cvitu razgovora” Filipa Grabovca. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 1 (7), 223-240.
- Vince, Z. (1978). *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Vončina, J. (1988). *Jezična baština*. Split: Biblioteka znanstvenih djela.
- Vrandečić, J. (2013). *Borba za Jadran u ranom novom vijeku: mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi*. Split: Filozofski fakultet.

Mrežni izvori:

- Bosna Srebrena. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 22. lipnja 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=8919>
- jat. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 25. svibnja 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28821>
- koine. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 22. lipnja 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32268>
- majuskula. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 24. lipnja 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38220>

Sažetak

Fra Filip Grabovac bio je svećenik, profesor, propovjednik, vojni kapelan, pjesnik i prozaist. Kao dječak otišao je u franjevački samostan na Visovcu. Život među franjevcima naučio ga je zajedništvu te je i sam osjetio poziv da postane svećenik, stoga odlazi u samostan u Zaostogu gdje se i zareadio. Kao pripadnik Provincije Presvetoga Otkupitelja poslan je da svoju svećeničku dužnost obnaša kao vojni kapelan na području Mletačke Republike, tako je iz prve ruke upoznao život hrvatskih vojnika i časnika. Kao veliki domoljub bio je dirnut sudbinama svojih vojnika te u svom djelu *Cvit razgovora* naglašava da su hrvatski vojnici potlačeni i da ratuju za druge. Sve svoje misli iznosio je javno u svom djelu te je pisao o politici svoga vremena što nije odgovaralo tadašnjim vlastima. Optužen je zbog svega nekoliko stihova, za koje nitko nije tražio objašnjenje, samo osudu, život mu završava tragično, a on postaje povijesna ličnost o kojoj će se pisati godinama.

Cvit razgovora pisan je u dvama dijelovima, u prvom je pisao o moralu i vjeri, a u drugom je pisao o svjetovnoj tematici i narodnoj povijesti te time postaje pokretač prosvjetiteljstva, odstupa od tradicije te piše o svjetovnim temama.

Djelovao je u 18. stoljeću te se u njegovu radu osjeti utjecaj franjevac, koji su imali veliku ulogu u procesu standardizacije hrvatskoga književnoga jezika, a to je prije svega djelo napisano štokavskom ikavicom koja postaje prekretnica u proširivanju štokavskoga književnoga jezika.

Ključne riječi: *Cvit razgovora*, fra Filip Grabovac, Vrlika, franjevačka književnost, štokavska ikavica.

A view into a language of Filip Grabovac's "Cvit razgovora"

Abstract

Friar Filip Grabovac was a priest, professor, preacher, military chaplain, poet, and a prose writer. As a boy he went to the Franciscan monastery in Visovac. Life among the Franciscans taught him communion and he himself felt called to become a priest, so he went to a monastery in Zaostog where he was ordained. As a member of the Province of the Most Holy Redeemer, he was sent to perform his priestly duty as a military chaplain in the territory of the Venetian Republic. That is how he got to know the life of Croatian soldiers and officers firsthand. As a great patriot, he was touched by the fate of his soldiers, so in his work *Cvit razgovora* he emphasizes how Croatian soldiers are oppressed and how they fight for others. He expressed all his thoughts publicly in his work and he wrote about the politics of his time, which did not suit the current authorities. He was accused for only a few verses, for which no one sought an explanation, only a condemnation, his life ends tragically, and he becomes a historical figure who will be written about for years.

Cvit razgovora was written in two parts, in the first part he wrote about morality and religion, and in the second part he wrote about secular topics and folk history, thus becoming the initiator of the Enlightenment, where he deviates from tradition and writes about secular topics.

Grabovac belongs to the 18th century and the influence of the Franciscans can be felt in all his work, but it is felt the most in his piece in Shtokavian ikavian dialect (one of the most spread Croatian dialects) which becomes a turning point in the expansion of the dialect's literary language. Franciscans played a major role in the process of standardization of the Croatian literary language.

Keywords: *Cvit razgovora*, friar Filip Grabovac, Vrljika, Franciscan literature, Shtokavian ikavian dialect.

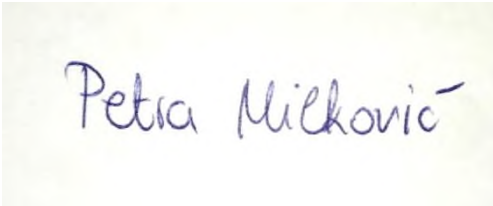
SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Petra Milković, kao pristupnica za stjecanje zvanja magistre primarnoga obrazovanja, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mojega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 12. 7. 2021.

Potpis

A rectangular box containing a handwritten signature in blue ink that reads "Petra Milković".

IZJAVA O POHRANI ZAVRŠNOG / DIPLOMSKOG RADA U DIGITALNI
REPOZITORIJ FILOZOFSKOG FAKULTETA U SPLITU

STUDENTICA	Petra Milković
NASLOV RADA	Pogled u jezik <i>Cvita razgovora</i> Filipa Grabovca
VRSTA RADA	Diplomski rad
ZNANSTVENO PODRUČJE	Humanističke znanosti
ZNANSTVENO POLJE	Filologija
MENTORICA (ime, prezime, zvanje)	doc. dr. sc. Anđela Milinović-Hrga
KOMENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	/
ČLANOVI POVJERENSTVA (ime, prezime, zvanje)	1. doc. dr. sc. Anđela Milinović-Hrga 2. doc. dr. sc. Gordana Laco 3. doc. dr. sc. Ivana Odža

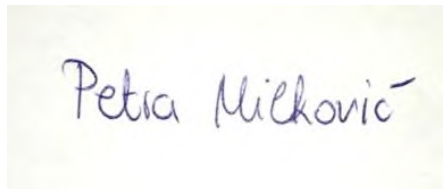
Ovom izjavom potvrđujem da sam autorica predanog završnog/diplomskog rada (zaokružiti odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama *Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju*, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude (zaokružiti odgovarajuće):

- a.) u otvorenom pristupu
- b.) rad dostupan studentima i djelatnicima Filozofskog fakulteta u Splitu
- c.) rad dostupan široj javnosti, ali nakon proteka 6/12/24 mjeseci (zaokružiti odgovarajući broj mjeseci)

U slučaju potrebe dodatnog ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

Split, 12.7.2021

mjesto, datum

A rectangular area containing a handwritten signature in blue ink that reads "Petra Milković".

potpis studenta/ice